Ивалгын аймагаар аяншалгын эхин

Аян замай
ном

Ивалгын гол
Гурбан нэгэдэл

Улаан-Үдэ
2025

ISBN 978-5-91407-431-6
УДК 91(571.54)
ББК 26.89(2Рос.Бур)
И257

6+

Энэ ном Буряад Уласай Соёл яаманай дэмжэлгээр 2025 оной «Буряад хэлээ сахин хүгжөөлгэ» гэһэн Буряад Уласай программа бэелүүлгын хэмжээндэ хэблэгдээ.

Ивалгын захиргаанай болон аймагай ажаһуугшадай зохёохы аша хүсөөр бии болоһон аяншалгын газарнууд тухай аян замай номһоо мэдэхэ аргатайт.

Эхирэд, булагад угсаатанай мүн буряад арадай бусад угай үнгэрһэн, мүнөө үеын байдал тобшохоноор аяншалга үгтэнэ. Нютагай нангин шүтөөнэй газарнуудтай, үзэсхэлэнтэ газарнуудтай, буряадай соёлой алтан жасада орооһон уг гарбалтай гол нютагайхидтай танилсахат. Ивалгын залуу үетэнэй түлөөлэгшэдэй дүрэ зурагууд үгтэнэ.

«Байкал. Бурятия» ИД «Вокруг Света» хэблэл, «Улан-Удэ – древний город России» болон бусад аян замай хэблэлнүүдые гаргаһан 40 жэлэй дүй дүршэлтэй сэтгүүлшэн, автор Ивалгын голдо болоһон үйлэ хэрэгүүд тухай дурадхана. Мүн энэ номой автор бүтээлгэдэ хабаадаһан хүн бүхэндэ баярые хүргэнэ.

Дата сдачи в печать 20.11.2025 г.
Дата выхода из печати 30.11.2025 г.
Формат 70x100/16
Печать офсетная
Гарнитура Playfair Display
Усл. печ.л. 7,78
Тираж 300 экз.
Издательство АО «Республиканская типография»
Отпечатано в АО «Республиканская типография»
670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13

АПАТИТ АГРО

© Буряад Уласай Үндэһэтэнэй номой сан

◆ «Хүрдэ» гэһэн аяншалагшадай мэдээсэлэй түбтэ буряад арадай түрэ хурим

◆ Велосипедээр хүбүүн хада өөдэ гарана

◆ Ивалга Төөдэй ябаһан хүн бүхэндэ туһалдаг

◆ “ Сваямбху Субургын” комплекс, “Сила Добра оз” гэhэн АНО-да hайн дурaараа орohон хүнүүд

Иволгинский район
Дата образования
25 августа 1939
Площадь
2087,53 км²
N
W
E
S
Иволгинский район, площадью в 2087,53 км², является самым маленьким по территории сельским районом Бурятии. И самый многонаселенный район в Республике Бурятия.

Буряад арадай шагай наадан

Ивалгын гол

Буряад Уласай Ивалгын аймаг

Хүн зон: **72,000.**
Талмай: **2067,5** км.
Байгуулагдаһан үдэр: **1939** оной августын 25-да.
Сагай бүһэ: MSK+5 (UTC+8)
Транспортын хүртээмжэ: Транссибириин түмэр зам, Зүүн Сибириин түмэр зам (ВСЖД).
Федеральна автозам **А-340** - (Улаан-Үдэ – Хяагта – Монголой хилэ).
Федеральна автозам **Р-258** «Байкал» Иркутск – Улан-Удэ – Чита.
Улаан-Үдэ хотоһоо **№ 130** - дахи автобусай маршрут ябадаг.
Авиамэдээсэл: Уласхоорондын аэропорт «Байгал».

Олон зон асуудаг: Ивалгын аймагай нэрэ ямар удхатайб? Буряадаар оршуулбал, «Эбилгын» гү, али «Ивалгын» «Элбэг», «Налгай», «Баян» гэһэн удхатай.

ivolgdatsan.ru

◆ Ивалгын дасан «Хамбын Хүрээ»

Ивалгын гол, Россиин гүрэнэй хүсэ шадалай газар

Зоригжол болон бэе һэргыглэлгын газар.

Зоригжолыш! Ажабайдалдаа, ажалдаа, бизнестээ хүсэ шадал хаанаһаа олохо гэжэ һананаш? Эндэ!

Хүсэлыш! Ши мүнөөдэр - арадтай нэгэ адлиш, харин үглөөдэр - ши илагшаш.

Бүхытэй толорон, яларан яба!

Ши маанадтай гүш?

«Чингис хаанай Үргөө» гэһэн Экозамай команда
Ивалгын аймагай захиргаан
Ивалгын аймагай соёлой болон аяншалгын хүгжэлтын түб
Ивалгын аймагай түбэй номой сангай системын МО «Ивалгын аймаг»
«Хүрдэ» аяншалгын мэдээсэлэй түб

◆ Буряадай һайхан басагад

Хүндэтэ нүхэд, та бүгэдэндэ халуун амар мэндые хүргэнэб!

Ивалгын аймаг, тодорхойгоор хэлэбэл, түүхэтэ Янгаажан дасан «Алтаргана-2026» гэһэн Уласхооронды буряад үндэһэтэнэй 16-дахи нааданай талмай болоно. Энэ ехэ һонирхолтой!

Ивалгын гол хадаа буряад соёлой эрдэни зэндэмэни болоно.

Дэлхэйн хэмжээнэй комплекс — «Чингис хаанай Үргөө» гэһэн экозам мүнөө Тапхар үндэрлигтэ баригдажа байна. Тэндэ Даши Намдаковой бүтээлнүүдые харахат.

Энэ газарта мүн Хүннү һуури Римые эзэмдэһэн хүннү угсаатанай хойто хото ниислэл. Тэрэ 2000 гаран жэлтэй юм. Ивалгын дасан «Хамбын Хүрээ» уласай Буддын шажанай түб, Россиин Будда шажанай заншалта Сангхын гол дуган айлшадые болон нютагай ажаһуугшадые татадаг.

Ивалгын үзэсхэлэнтэ талмай һайхан газарнууд, «Сваямбху Субургын» мүргэлэй комплекс болон «Хүрдын» аяншалгын мэдээсэлэй түб хүнэй дура татана.

Харин «Оронгын бууза» Буряад арадай жэнхэни гастрономическа бренд болонхой.

Бидэ хүгжэлтын, инвестициин, бизнесэй мүн амаралтын сүлөө сагаа үнгэргэхэдөө, тамирай болон аяншалгын эрхим арга боломжонуудые дурадханабди.

Ивалгын аймаг таниие дулаанаар угтан абаха!

Николай Емонаков,
Ивалгын аймагай муниципальна байгууламжын толгойлогшо

Ивалгын аймаг - хүсэ шадалай газар

Янгаажан дасан

◆ Ивалгын ажаһуугшадай хүсэ шадалаар бодхоогдоһон Янгаажан дасанай субурганууд

◆ Ивалга Төөдэйн нэрэ хүндын мүргэл.
Ивалгын голой һүзэглэгшэд

◆ “Сваямбху Субургын” нээлгын баяр

◆ Чингис хаанай Ехэ Монгол Улас, Алтан Ордо.
XII–XIII зуун жэлнүүд

◆ Нютаг дэбисхэрэй олониитын өөһэдын хүтэлбэриин байшанай нээлгэ, Доодо Ивалга нютаг. «Арадай барилга» гэһэн арга

Ивалгын хонхор – һанаа сэдьхэлэй калейдоскоп

◆ Хүннын һуурижаһан газарта амитанай маягтай һүлдэ тэмдэгтэй дурасхаалай шулуун. 2027 ондо энэ 2000 жэлэй саанахи археологическа газарай нээгдэһээр зуун жэлэй ой тэмдэглэгдэхэ Евразиин хүшөө, мүнөө үеын Улаан-Удэ хотын урдахи газар

◆ Оронго нютагай «Оронго» гэһэн арадай ансамбль – «Ёохорой һүни-2025» гэһэн фестивалиин илагшад

◆ Буряад арадай хатар «Ёохор». Булта хатарая!

«Ногооной Тугад». «Сэлэнгэ» геопарк

Евгений Кислов мэдээжэ эколог, геолого-минералогическа эрдэмэй кандидат, Н.Л.Добрецовой нэрэмжэтэ Геологиин институдай Россиин Эрдэмэй академиин Сибириин таһагай түрүү шэнжэлэгшэн Ивалгын аймагай хэмжээндэ «Сэлэнгын гол» геопарк байгуулхые дурадхана. Дурадхагдаһан газарынь Сэлэнгэ мүрэнэй зүүн эрьедэ, урда зүгтэ Оронго мүрэнэй адагһаа эхилээд, хойто зүгтэ гол галдаг түмэр харгын хүүргэ хүрэтэр үргэлжэлнэ.

«Уточкина падь» – «Ногооной Тугад», Сэлэнгэ мүрэнэй эрьедэ, Улаан-Удэһөө 5 км газарһаа, Ошурково тосхон хүрэтэр оршодог. 1915 ондо академик Ферсман шэнжэлһэн байна.

Энэ жалга Уточкин гэһэн наймаашанай нэрэтэй юм, буряадаар оршуулхада «Ногооной Тугад» болоно.

Барисаан дээрэ буряад арадай ёһо заншалаар өөрынгөө уг гарбалые, Сэлэнгэ мүрэнэй, Байгал нуурай бурхадые хүндэлхэ ёһололнууд бүтээгдэдэг.

Даши-Нима Дугарович Дугаровай нэрэтжэтэ Забайкалиин арадуудай заншалта урлалай колледж

Ивалгын дасан ошоходо, Ивалга дээрэ Даши-Нима Дугарович Дугаровай нэрэмжэтэ Үбэр Байгалай арадуудай заншалта урлалай колледжын байшан бии. Буряад арадай уран зураашаа зохёохы үйлэдбэринүүдэй колледж харагдана.Түмэр болон модоор дархашуулда уран гартаниие hургадаг. Мүн хүнгэн үйлэдбэриин бүтээлгэнүүдые, графическа дизайнернуудые ба технологуудые, аяншалгын болон туризмын мэргэжэлтэдые, кондитерска тогоошодые hургадаг. Колледжын багшанар дурасхаалай зүйлнүүдые, үндэhэн хүгжэмэй зэмсэгүүдые бүтээхэ, мүн заншалта хубсаha оёхо талаар мастер-класс үнгэргэдэг. Тиихэдэ Ивалгын аймагаар аяншалга эмхидхэжэ болохо.

◆ Хүрдэ аяншалгын мэдээсэлэй түбэй дарга Анита Ванданова айлшадые угтан абана

Ивалгын аймаг яажа хүрэхэб?

Улаан-Удэ хотоһоо Ивалга хүрэтэр зайнь – **36** км. Буряадай ниислэлэй түбһөө Ивалга хүрэтэр 130-дахи маршрутна микроавтобусууд 10 минутын туршада ябадаг.

Харгын саг: **35-40** минута.

Ивалга дээрэ һүүлшын буудалда хүрөөд, саашаа Ивалгын дасан руу шэглэһэн автобуста һууха аргатайт.

Харгын саг: 15 минута.

Ивалгын аймаг аяншалхын 5 шалтагаан:

1. «Нара зүб ябалгын «Ехэ гороо»

Ивалгын гурбан гол нангин һайхан газарнууд « Ехэ гороо» ороно. Энэ хадаа «Чингис хаанай Үргөө» , Ивалгын дасан «Хамбын Хүрээ» ба «Сваямбху Субурга», «Халюутын» аршаан.

Ивалгын дасан — «Түгэс Баясгалантай Үлзы Номой Хүрдын Хийд» («һургаалай хүрдын ордон, жаргал ба баяр дүүрэн асардаг») гэжэ алдаршаһан Россиин Буддын шажанай түб Улаан-Удэһөө 36 км газарта оршодог. Федеральна удха шанартай түүхын ба архитектурын хүшөө болоно. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай илалтада буряад арадай аша га-

бьяа тэмдэглэжэ, Верховно Главнокомандующи Сталин 1945 ондо Дээдэ Ивалга тосхондо дасан нээхэ эрхэ үгэһэн байна.

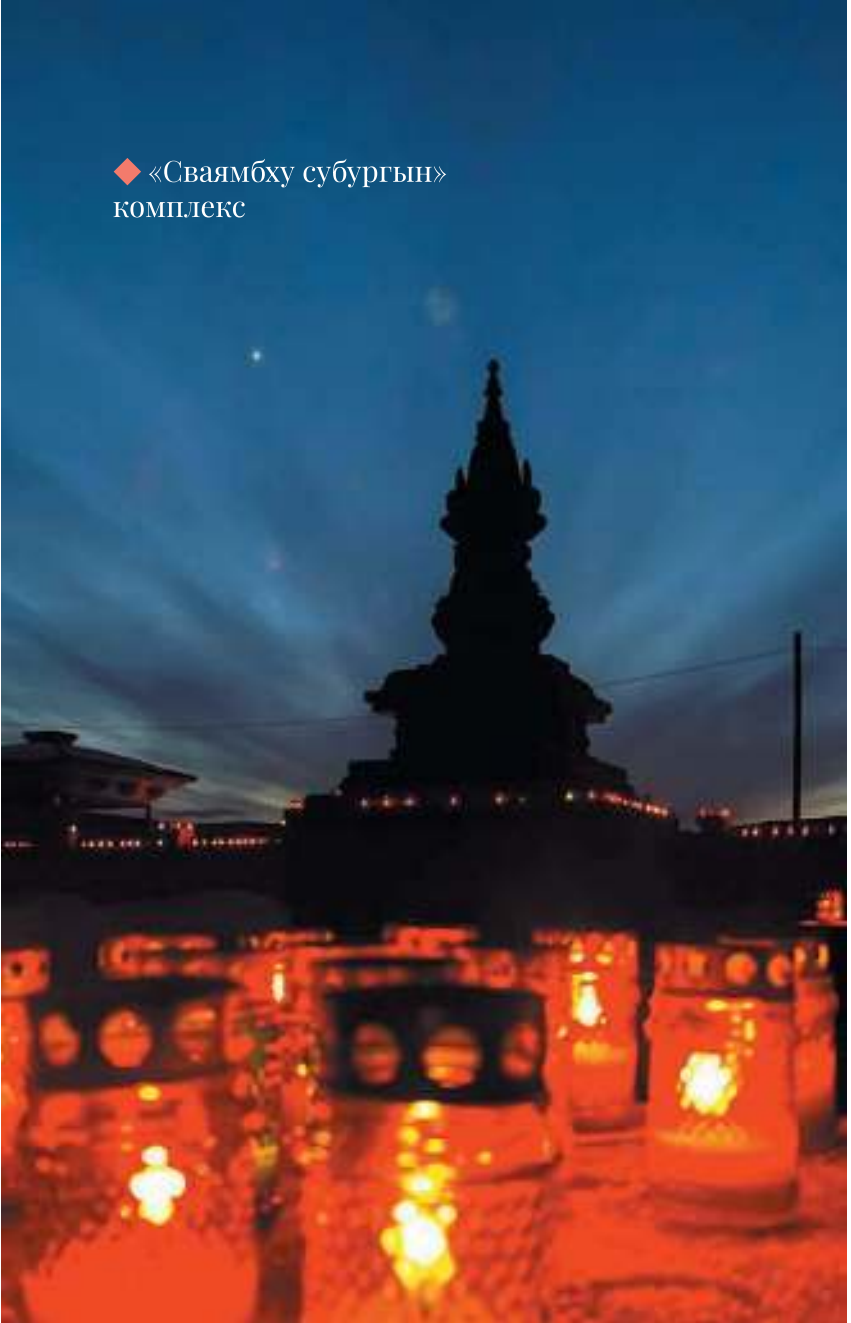
Эндэ 12-дугаар Бандидо хамба лама Даши-Доржо Этигэловэй ордон, Буддын шажанай Ехэ һургуули, гол согшон дуган (Цагаалха Цогчен дуган), дурасхаалай зүйлнүүд болон бэлэгүүдтэй уран һайханай галерейнууд, Ногоон Дара Эхын дуган болон бусад байшангуудые хараха аргатайт.

Буддын шажанай зурхайша лама-нарһаа зүбшэл абаха аргатайт.

Жэнхэни буряад эдеэ хоолоор дэлгээгдэһэн эдеэнэй фуд-корт амталхат.

Ивалгын дасанда боложо байһан хэмжээ ябуулгануудтухай мэдээсэл 8-800-100-31-08 гэһэн утаһаар гү, али ivolgdatsan.ru сайт дээрэ абажа болоно.

◆ «Сваямбху субургын» комплекс

2. «Чингис хаанай Үргөө»

Ивалгын талмай руу гайхамшагта панорамын үзэгдэл.

Эндэ 2026 ондо экозам байгуулагдажа, буряад зурхайн 12 жэлэй эрьесэ тэмдэглэһэн Даши Намдаковой уран барималнуудай үзэсхэлэн табигдаха.

Тапхарай үндэрлигтэ «Чингис хаанай Үргөө» — зургаан буряад угсаатанай булагад ба эхирэд 500 айлай нангин газар бии. Эдэ айлнууд 17-дохи зуун жэлдэ Ангара нютагһаа, Байгал нуурай баруун тээһээ оросой урда хилэ харууһалхаяа ерэһэн юм. Энэ газарта этнопаркнуудтай, кафенүүдтэй зохид аяншалгын газар түсэблэгдэнхэй.

3. Ивалгын аршаан булагууд

Ивалгын аршаан булаг хадаа эмтэй домтой арюун тунгалаг уһатай мүн айлшадай дура уряалдаг. Аршаанай уһан хүнэй бэедэ ехэ туһатай юм. Химиин бүридэлөөр эдэ аршаанууд Кавказай ашагта малтамал уһанай хизаарай аршаануудтай адли.

Улаан-Удэ хотын шууяатай үйлсэнүүдһээ гараад, Ивалгын аймагай Халюута, Арюун Булаг, Ута Булаг, Ошор Булаг, Ноолин Аршаан болон бусад аршаан булагуудта ерэжэ, элүүр энхые һэргээхэ аргатайт.

Һонирхоһон хүнүүд аршаан дээрэ айлшадай байшанда байрлажа, оршон тойрон байгаалиин агаараар, эм домто уһаар бэеэ арюудхаха аргатайт.

4. Ивалгын гол республикын гастрономическа оазис

Оронго тосхоной урда А-340 федеральна харгыда, Улаан-Үдэ-Хяагта-Монголой хилэ дээрэ «Оронгын бууза» гэһэн кафедэ буряадай эгээл томо амтатай бууза заатагүй ошожо амталжа үзэгты.

«Оронгын бууза» Сайн зам Хяагта болон Монгол руу ошохо харгыда бүхэли жэлэй туршада ажалладаг уласхоорондын бренд болоһон байна.

5. Шэнэ Сваятбху Субургын комплексын бисалгалай амаралтын байшан

Бандида хамба лама Даши-Доржо Этигэловэй ахамад сахигша Бимба лама шэнэ дуганай комплексын эхи табигша юм. Тэрэнэй хэлэһээр, нютагай дуганда 7,60 метр үндэртэй «өөрыгөө элирхэйлһэн субарга» дэлхэй дээрэ хаанашье үгы.

Түрүүшын согшон дасанһаа 2 км газарта «Сваямбху Субургын» даяаншадай амаралгын комплекс руу ошожо үзэгты.

Комплексноо холо бэшэ нангин бургааһан ургадаг. Энэ бургааһан «Дэлхэйн Уг гарбалай модон» үнгэрһэн, мүнөө, ерээдүйн сагай хоорондохи холбооной һүлдэ нэгэдүүлнэ.

«Сваямбху Субурга» комплексын болон Хүрдын аяншалгын мэдээсэлэй (ТИЦ) түбэй асуудалнуудай дугаар: 8 983-533-68-11.

Хаяг: Ивалгын аймаг, Дээдэ Ивалга тосхон, Дорожно гудамжын, 2-дохи байра.

◆ Оронгын бууза – эгээл амтатай!

Ивалгын гол – Оросой гастрономическа оазис

Оронго нютагай дэргэдэхи «Буузын» талмай

◆ Заншалта буряад арадай эдеэнэй таһалга “Сэлэнгэ” кафе

Хурамша нютагай ногоон эдеэнэй дэлгүүр

◆ Буряадай Толгойлогшо Алексей Цыденов Валентин Прохоренковэй осётр загаһанай фермэдэ. Сужа нютаг.

◆ Р-258 автозам дээрэ «Эндемик» гэһэн харгын хажуудахи комплекс (461-дэхи км). Буряад ба Европын хоол. Банкетнэ танхим, отель, шиномонтаж, машина угаалгын газар, барбершоп, массаж хэхэ таһалга, бани

◆ “Алтан Мандал” субурга, Нурселени

◆ “Бадма сэсэг” субурга, Хойтобэ

Доодо Ивалга: гол түб

Доодо Ивалга — Улаан-Удэ хотын захада, А-340 федеральна автозам дээрэ оршодог (Улаан-Удэ – Хяагта – Монголой хилэ холбодог). Айлшад, мүн нютагай табан тосхоной (Доодо Ивалга, Улаан Ивалга, Сужа, Нурселени, Хойтобэе) ажahуугшад, бүхы гоё талмайнууд эндэ! Тэдэнэй олонхииень нютагай ажahуугшад өөhэдынгөө гараар, хүсэ шадалаар бүтээhэн байна. Эндэ «Дом ТОС» (Территориальный центр самоуправления), соёлой байшангууд, жэшээтэ номой сан, hонирхолтой наадаха талмайнууд байгуулагдаhан байна. Буряадай засагай газарай болон hунгагдаhан түлөөлэгшэдэй дэмжэлгээр hургуули, хүүгэдэй сэсэрлигүүд баригдаа, инфраструктура hайжаруулагдаа, харгынууд зahабарилагдаа. Ozon ба Wildberries логистикын түбүүд мүнөө ойро зуура баригдажа байна. Агууехэ Илалтада зорюулhан дурасхаалай хүшөө нээлгэ гол үйлэ хэрэгүүдэй нэгэн болоно. Доодо Ивалгын дарга Эрдэни Гармажапов хэды бэрхэшээлтэй байгаашьеhаань, Т-62 танкын мемориал табижа шадаа гээд тэмдэглээ.

«Бадма сэсэг» субургын дүрсэ нюдэ татана. Залуушуул, нииитын эдэбхитэд, түсэлэй офис, ветерануудай зүблэлнүүд, нютагай өөhэдын хүтэлбэриин бүлгэмүүдэй ТОС-ой волонтёрнууд грантнуудые шүүжэ, сэдьхэлэй дулаа оршон байгуулна.

Һургуулиин hурагшад тосхоной соёлой шэнжэ шанарые хүмүүжүүлнэ. Багшанартаяа, түрэлхидтэеэ хамта театральна тоглолтонуудые табижа, элинсэг хулинсагайнгаа ёho заншал hэргээнэ. Хүннү hуурижаhан газарта олоной баяр ёнололнууд үнгэргэгдэдэг. Буряад үндэhэн хатарнууд, дуунууд, нааданууд hэргэжэ байна. Хажуудань Тапхарай үндэрлиг оршодог, тэндэ уран барималша Даши Намдаков засаг баригшадай дэмжэлгээр хойто үеынхидтэ түүхын нюусануудые нээжэ байна.

Ивалга төөдэйн Уула

Ивалгын талмай

Ивалгын айтагай нангин шүтөөнэй газарнууд

Баян-Тугад гү, али Ивалга Төөдэйн уулын нюуса

Энэнэр хүнэй түхэлтэй адли Ивалгые тойрон байһан дайда Баян-Тугад гэжэ нэрэтэй. Тиигэбэшье, тэрэнэй анханай түүхэтэ нэрэнь арад зоной дурасхаалда үлэнхэй: Ивалгын дайда сахигша Ивалга Төөдэй юм. Эндэ жэл бүхэндэ Бажуухнай Басаган Эмнэг Төөдэйдэ зорюулагдажа, тайлаган үнгэргэгдэдэг. Нютагай үбгэд хүгшэдэй хөөрэһөөр, урдань тэрэнэй сээжэ соо хутагын барюул харагдадаг, тэндэ ажаһуудаг хүнүүдые хамгаалжа байхадань, дайсан энгэр руунь һэлмэ хадхаһан гэлсэдэг.

Арад зоной хөөрэһөөр, Ивалга Төөдэй толгойдоо сагаан пулаад зүүһэн, мойһоной сэсэглэхэ, хүхы шубуунай донгодожо эхилхэ зунай эхин үе сагта сагаан мориёо унаад, үглөөгүүр һэрижэ, амидыржа эхилдэг.

Ивалга Төөдэйе хүндэлхэдөө, эхын гол үүргэ дүүргэдэг. Эхэ талын уг гарбалай элинсэг хулинсагаа хүндэлжэ байхадаа, үхибүүдтээ, аша зээнэртээ, бүхы нютагайнгаа зондо һайн һайханиие, элүүр энхые гуйжа зальбардаг.

«Ивалга хүгшэн Эжы», Ивалга Төөдэй хадаа харанут угай хүн юм. Буряад орондо ажаһуудаг баруун буряадуудай үри һадаһадые сахигша һүлдэ «Заяабриин Төөдэй».

◆ Ивалга Төөдэйдэ үргэл

◆ Геннадий Васильевай «Буга» уран баримал

Ивалга мүрэнэй эрьедэ ажаһуугша үбгэд хүгшэд зондо, эхэнэрнүүдэй үхибүү түрэхэдэ туһалдаг һэн. Ивалга Төөдэй мүн Эмнэг Төөдэй гэжэ нэрэтэй. Тэрэ гэр бүлын жаргалые хамгаалдаг.

Зоной хэлэһээр, Ивалгын хүгшэн эжы һүлдэ угай, отогой үндэһэн зоной зальбарал, үргэл хүлеэн абадаг: абзай соло, бэсэгэн абзай, маралтын, һахай, абаганат, алагуй, аша-абагад, баабай-хурамша, баяндай, буура, бүүбэй, бумал, галзуут, дархат, икинат, хүлмэнгэ,онгой, муруй, олой, отонхой, олзон, хамардай, харанут, хогой, хэнгээлдээр, шаралдай, шоно, эдигэй болон бусад.

«Буга» уран бариталай композици

Р-258 «Байгал» федеральна автозам дээрэ Сэлэнгын хүүргэ дээгүүр «Буга» хүшөө бодонхой.

Буряад арадай уран барималша Геннадий Васильевай бүтээһэн гоё һайхан бугын барималнууд 1986 ондо республикын Ивалгын ба Тарбагатайн аймагуудай хоорондохи хилэ дээрэ табигдаһан. Тэрэ Буряадай ба Ивалгын хонхорто танигдаха һүлдэ тэмдэгүүдэй нэгэн боложо зогсоно.

Уран барималша Геннадий Васильевые Даши Намдаков багшам гэжэ нэрлэдэг. Эндэ хуримай болон һургуулияа түгэсхэлэй гэрэл зураг буулгадаг.

Аяншалгын хүтэлбэрилэгшэд айлшадые абяагүй байхыень захидаг.

Хажуудань дурасхаалай комплекс бии.

«Буга» хүшөө

Р-258 «Байгал» федеральна автозам нангин шүтөөнэй газар.

Эндэ зургаан буряад отогуудай, тодорхойгоор хэлэбэл, Шаралдай-Харанууд, Баабай-Хурамша, Готол-Бумал, Алагуй (булагад омогой), Шоно, Олзон угсаатанай уг гарбалай һүлдэнүүдые хүндэлхэ мүргэл бүтээгдэдэг.

Экскурсоводуудай хөөрөөнһөө «Абай Гэсэр-Хаан» гэжэ буряад арадай үндэһэн ульгэр соо харуулагдаһан баатаршалга тухай мэдэхэ болонот. Хабарай зунай сагта ивалгын болон сэлэнгын буряадуудай зургаан угай элинсэг хулинсагуудтаа хүндэлхэ мүргэлнүүд эндэ үнгэргэгдэдэг.

Ивалгын голой нангин шүтөөнэй газарнуудта архи уухань хорюултай. Мүргэлэй үедэ заншалнуудые һайн мэдэхэ хүнүүд гансал «сагаан» эдеэ хоол асарха тухай дурадхадаг, жэшээнь, һүнэй зүйлнүүд, шара тоһон, шанаһан зөөхэй гү, али зөөхэй, уһан шүлэн, мяханай хэһэгүүд.

Мүн бүхы хүнүүдэй жаргалтай, буянтай байхын һанал сэдьхэл соонь, һайн бодолнуудые түрүүлхэ.

«Чингис хаанай Яса» соо дүшэ наһа хүрэтэрөө «архи» ууха хорюултай байгаа.

Тапхар дээрэ, тодорхойгоор хэлэбэл, Ключи тосхоной дэргэдэхи «Дармаевай обоо» гэжэ алдаршаһан Олоной обоодо архи уухагүйгөөр мүргэлэй ёһололнууд үнгэргэгдэдэг. Мүргэлэй һүүлээр мүрысөөнүүд, бүхэ барилдаан, мори урилдаан, ёохор хатар, дуу дуулаха баяр наадан болодог.

Ивалгын «Зургаан Эсэгэнэр»

Ивалгын гол—
Евразийн түүхийн домог

◆ Уран зохёолшодой ба эрдэмтэдэй делегаци Дэлхэйн венгернүүдэй холбоонhоо хүннү hуурижаhан газарта Буряадай ниитын эдэбхитэдтэй хамта ба Ивалгын аймагай ажаhуугшад

◆ Амитанай маягтай бүhэ «Хүннү»

◆ Хүннү арадай гоёлтонууд — эрхэ мэдэлэй hүлдэ тэмдэгүүд

◆ «Гуламта» гэһэн арадай аман зохёолой ансамбль, Доодо Ивалга нютаг

◆ Хүннү үгсаатанай һуурижаһан археологическа газар

◆ Оросой Эрдэм Ухаанай эрдэмтэн Николай Крадин, Улаан-Удэ. Россиин эгээл эртэ урдын, 2000 жэлэй саанахи хүннү хото гэжэ буряадай эрдэмтэдэй табиһан таамаглалые дэмжэһэн байна.

◆ А-340 федеральна автозамай 14-дэхи километртэ оршодог Нурселени болон Сужа тосхонууд, «Улаан-Үдэ-Хяагта -Монголой хилэ»

Элинсэг хулинсагуудай гурим һэргээлгэ

Тивалгаһаа гарбалтай арадай уран гартан элинсэг хулинсагайнгаа соёлой ёһо гуримтай, уг гарбалтайнь холбоо наринаар сахидаг. Тэдэнэр хэдэн зуун жэлэй саана Ород гүрэнэй зүүн хилэ сахижа ябаһан Байгал шадархи эрэлхэг дайшад – эхирэд, булагадай үри һадаһад гээшэ. Мүнөөдэр тэдэнэй үри һадаһад хэтын хэтэдэ үгы боложо магадгүй соёлой баялигые хамгаалжа байна. Соёл, арадай уран бүтээл, заншалта гар урлал сахин хүгжөөхэ хэрэгтэ зорюулагдаһан олзын хэрэг эрхилдэггүй «Дарханай Буряад» эмхиин уран гартан буряад арадай мүнөө болотор нангин гэжэ тоолодог бүтээлнүүдые һэргээжэ байна. Эдэ хадаа эхэнэрнүүдэй заншалта гоёолтонууд ба хуримай хэрэгсэлнүүд — хоёр уг гарбалай нэгэдэлэй һүлдэ тэмдэгүүд; гэзэгын гоёолтонууд («накосники») амидарал үгэдэг эхэ заршамые ба гэр бүлын уг гарбалай үргэлжэлэлые бэелүүлнэ. Тэдэ үбгэ эсэгэнэрэй дурасхаал, мүн тэдэнэй уран һайханай мэдэрэл, сэсэн мэргэн ухаае тэмдэглэнэ. Ивалгын аймагай уран дархашуулай бүтээһэн бүтээлнүүд — гүнзэгы дуратайгаар, сэбэр түүхын нарин нягтаар бүтээгдэһэн — уласхоорондын, уласай, можын үзэсхэлэнгүүдтэ хэдэн мянган айлшадай зүрхэ сэдьхэл эзэлһэн байна. Маргарита Цыретаровагай хүтэлбэрилһэн бүлэг «Дарханай Буряад», Буряадай уран гартанай эмхиин түрүүлэгшэ, музейн эд бараа, гэр бүлын аман зохёол наринаар шэнжэлнэ. Ивалгын аймаг ерэжэ, энэ гайхамшагые нюдөөрөө хаража, буряад сэдьхэлэй нэгэ хэһэг гэртээ абаашагты!

Ивалгын гол. Чингис хаанай Үргөө

◆ Тапхар. Гэрэл зураг буулгаха дуратай газар

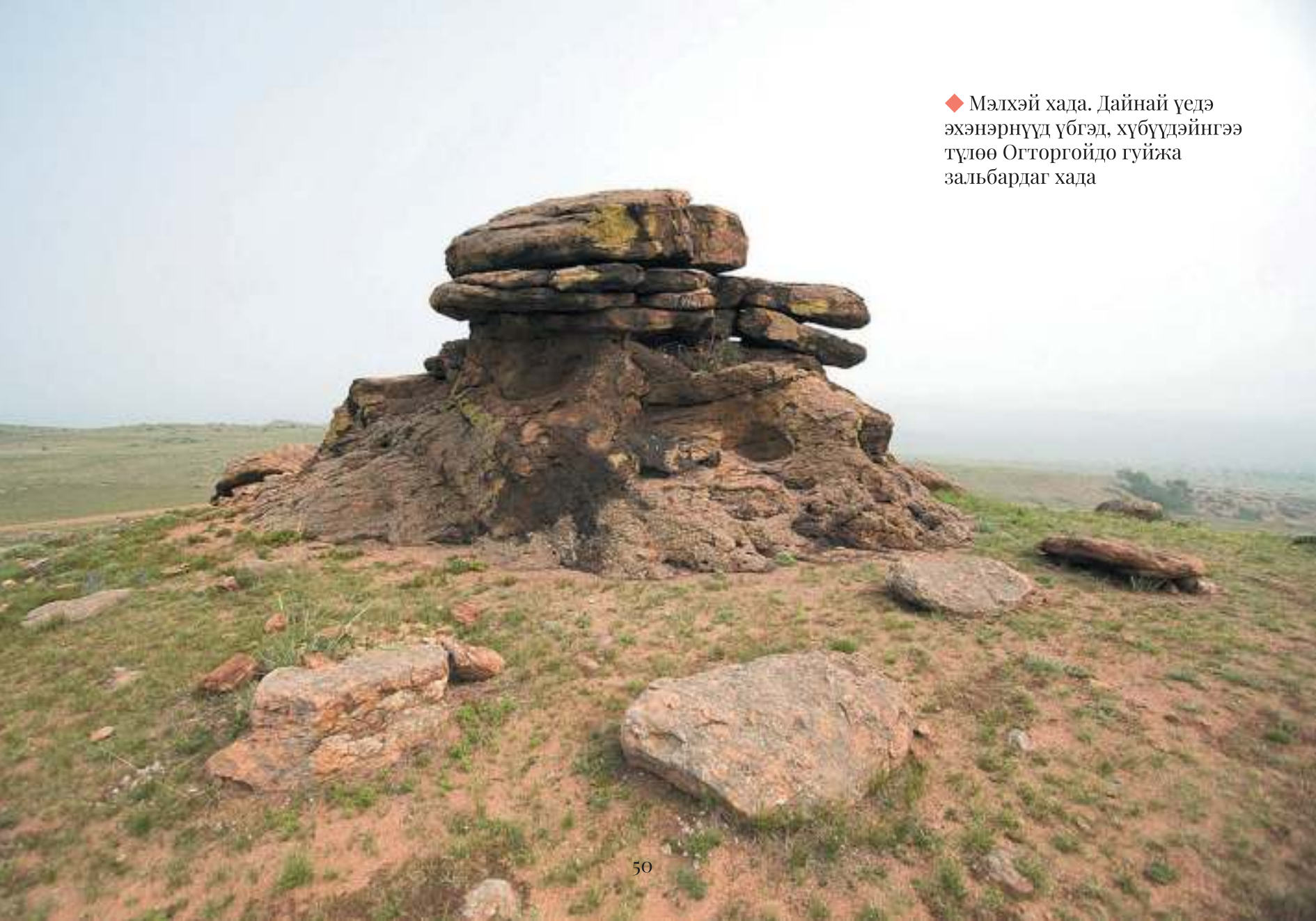

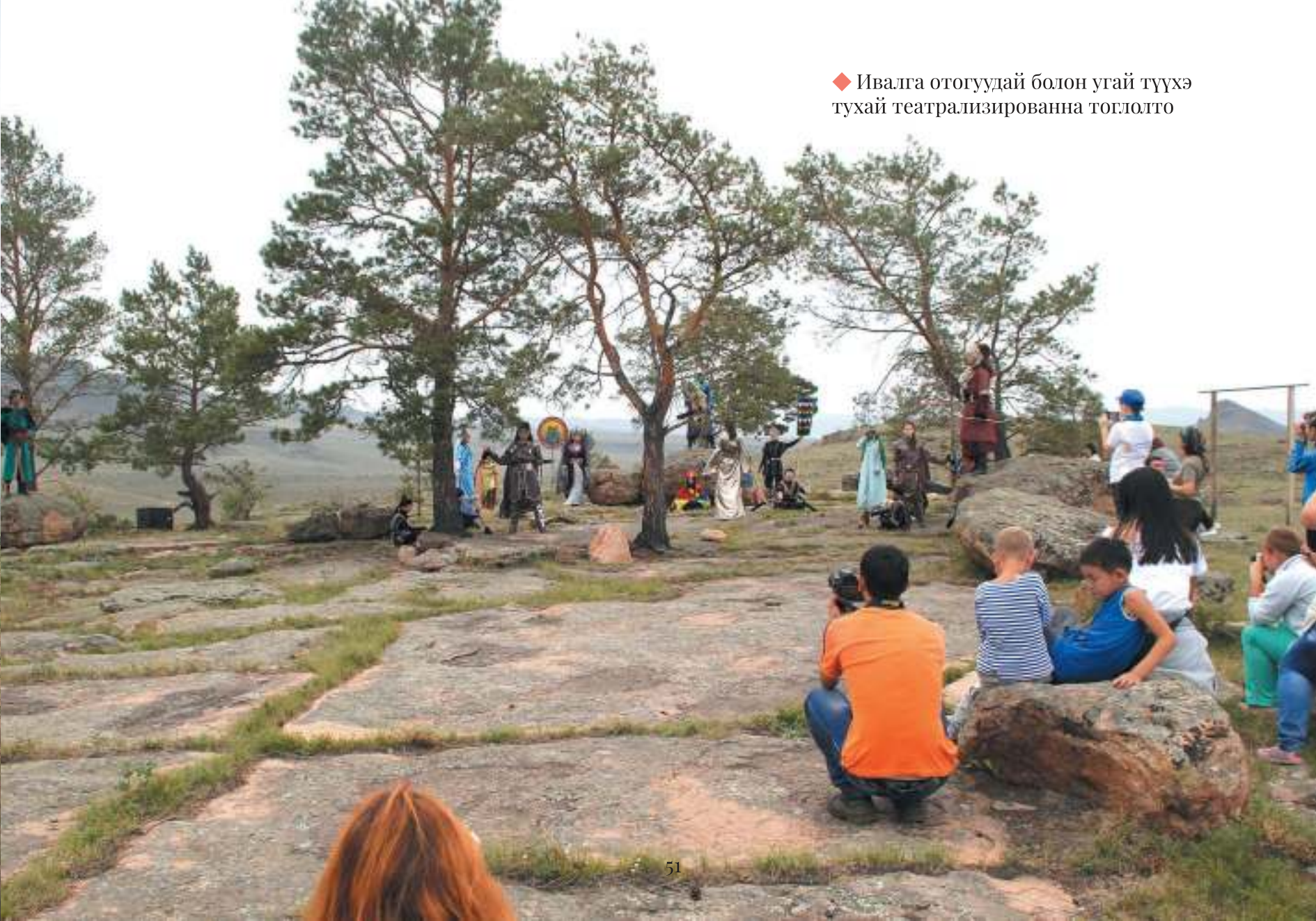
◆ Ивалгын аймагта Даши Намдаков

◆ Мэлхэй хада. Дайнай үедэ эхэнэрнүүд үбгэд, хүбүүдэйнгээ түлөө Огторгойдо гуйжа зальбардаг хада

◆ Ивалга отогуудай болон угай түүхэ тухай театрализированна тоглолто

Ивалгын гол велосипедистнүүдэй диваажин

◆ Велосипедээр аяншалга, Оксана Климовагай заабари номhоо

Ивалгын аймаг велосипедээр аяншалгада тон таарама.

Велосипедээр ябалга болон велосипедээр аяншалга дэлгэрүүлхэ мүн дотоодын олониитын аяншалга хүгжөөхэ зорилготойгоор Буряад Уласай экстремальна спортын болон аяншалгын холбооной бүридэлдэ ородог «Байгалай экстрим» команда Ивалгын гол дээгүүр велосипедээр ябаха замуудай сүлжээ зохёоhон байна.

Энэ хадаа «Халюутын булаг руу», «Бөөгэй бэhэлиг», «Торма нуур», «Тапхар үндэрлиг», «Ивалгын дасан», «Хөөлинтин нуур».

Велосипедэй замууд Оросой Холбоото Уласай харгын дүримүүдые сахижа, аятай зохидоор, аюулгүйгөөр унаагаар ябахада таарамжатай, үсөөн зоной ябадаг нютагай харгынуудые үргэнөөр хэрэглэлгэ дээрэ үндэhэлнэ.

Тус түсэлэй дүнгөөр https://baikal-extreme03.ru сайт дээрэ хаража болохо жолоогой зам «Вело Гид 03» гэhэн велосипедэй хүтэлбэриин ном бии болоо.

Ивалгын гол. Ехэ гороо. Харгы нара дахажа ябалга

◆ Халюутын родонтой аршаан,
гайхамшагта эмшэлгэ эндэ болодог

◆ Халюутын булагай уһан үбэлдөөшье, зундаашье урдадаг

◆ Буряадай Аяншалгын яаманай грант хэрэглэн, аршаанай һайжаруулга Ивалгын тосхоной захиргаан болон «Халюута» хизаарай олониитын өөһэдын хүтэлбэри (ТОС) бэелүүлээ

◆ «Аватарһаа» шууд гарһан шэдитэ ой, Халюутын аршаан булаг

◆ Красноярово. Ивалгын гол велосипедээр болон ябаган аяншалгын тур

◆ Ивалга бугын шулуун. Н.И. Муравьев-Амурска Эрхүү можын музей

Ивалгын гол. Жолоогой затууд

Ивалгын шулуун «Алтан эбэртэй Эхэ-hогоон»

XIX зуун жэлэй тэрэ багаар Ключи нютагта Дмитрий Давыдов, уран зохёолшон Денис Давыдовай дүү хүбүүн, «Алдарта далай, нангин Байгал» гэhэн дуунай автор гэжэ мэдээжэ, бугын шулуу олоhон байна. Археологууд энэ шулууе 7-5-дахи зуун жэлэй хүрэл зэбсэгэй үеын уралигай эрхим бүтээл гэжэ тоолодог. Академик Александр Окладников Ивалгын бугын шулуун тухай иигэжэ бэшэhэн байна: «Тэрэйн дээрэ зурагдаhан зурагуудайнь тон hайн байhанhаа боложо, энэ шулуун Забайкалиин археологиин хүшөөнүүдэй дунда эгээл сэнтэй гэжэ тоологдоно».

Эхэ-hогоон бугын hүлдэ тэмдэг Чингис хаанай үбгэ эсэгэ Гоа-hогоон. Тэрэнэй нүхэр Хүхэ шоно байгаа. Гоа-hогоон алтан эбэр дээрээ Нара үргэжэ ябадаг, эхэ заршам ба үрэжэлтэй байдалай hүлдэ тэмдэг юм. Үни урда сагта дархашад мүн лэ шулуун дээрэ бүhэ, ном годли, hүхэ, hэлмэ hиилэдэг hэн. Эрдэмтэд баатарнуудые хүдөөлүүлhэн газарта бугын шулуунуудые бодхоодог гэжэ таамаглаhан байна. Тэрээн дээрэхи зурагуудай маяг Сибириин обогуудай соёл болон Хара далайн хизаарай скифүүдэй хоорондохи холбоо харуулна гэжэ шэнжэлэгшэд тоолоно.

Харин Дмитрий Давыдов 1856 ондо тэрэ стелые Эрхүү абаашаа. Тэрэ шулуун Н.Н. Муравьев-Амурскын нэрэмжэтэ Эрхүү-

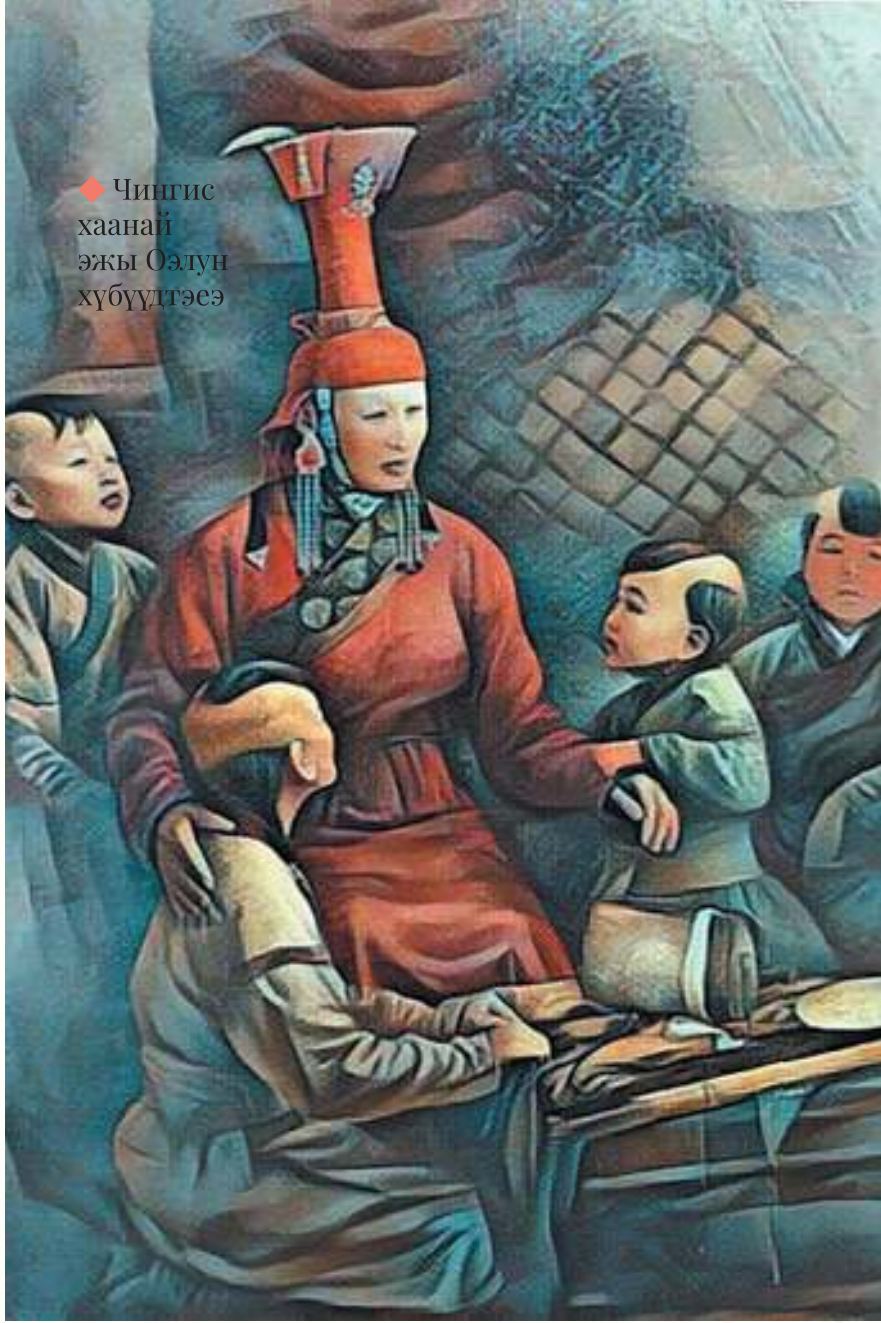
гэй шэнжэлэлгын музейн байшанай хажууда табигданхай. Эрдэмтэдэй тэмдэглэhээр, Ивалгын Эхэ-hогоон шулуун бүридэлөөрөө баян, бүтээлгын арга шадабаряараа жэшээгүй юм. Зүгөөр Эрхүүгэй музейн дэргэдэхи мэдээсэлэй самбарта домог суута шулуун Буряадай Ивалгын аймагhаа эхитэй гэжэ дурдагданагүй.

Улзын Добо

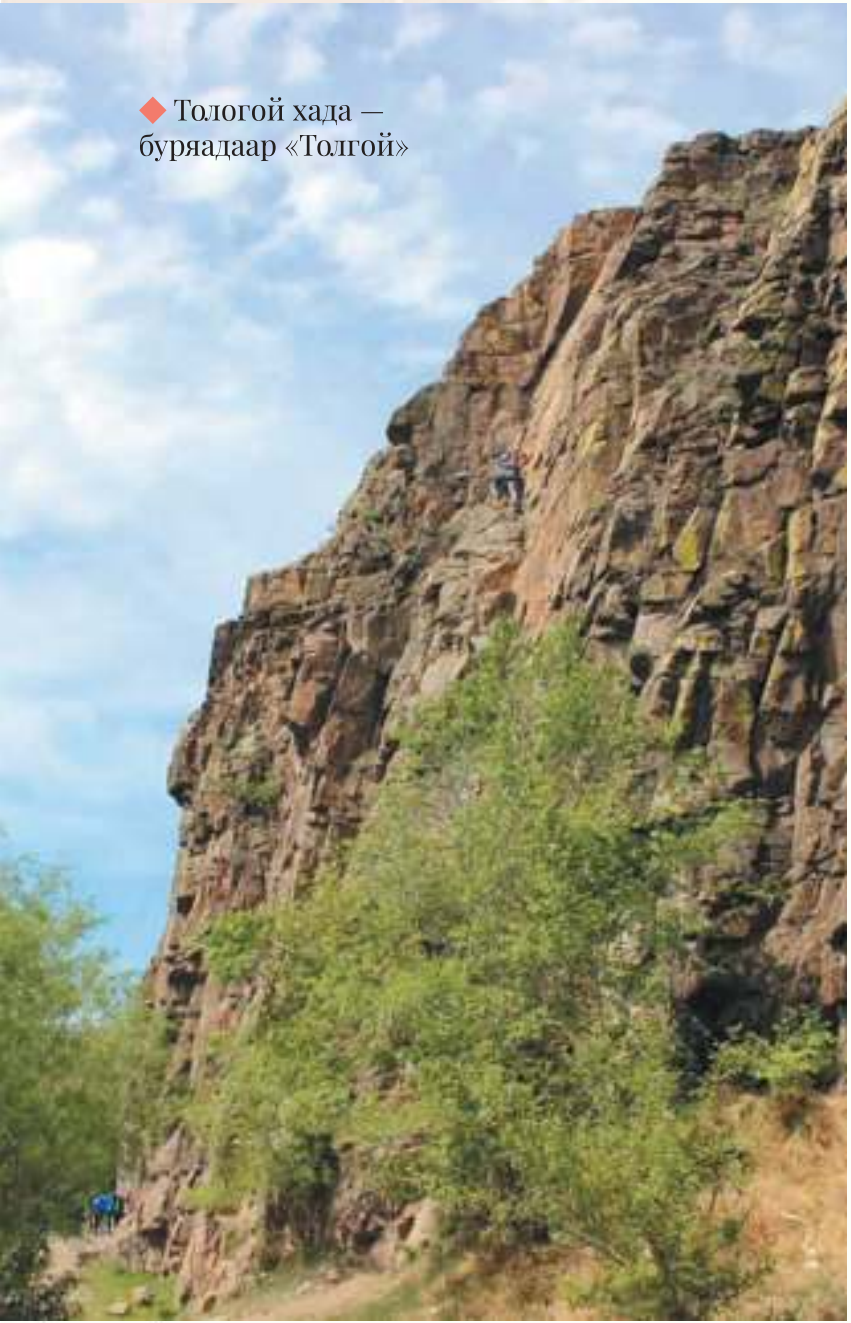
Энэ агуухэ XII Бандида Хамба лама Даши-Доржо Этигэловэй түрэhэн тоонто Россиин гүрэнэй Буддын шажанай эхи табигша I Бандида хамба лама Дамба-Даржа Заяевай хубилгаан юм. Эртэ урда эндэ зунай бэлшээри байгаа, Этигэловэй үншэн эдирхэн ябахада, мал адуулдаг байhан газар. Эндэ аргалха аршаанай уhанай эхин бии боложо, Буряадаймнай алишье буланhаа арга бэдэржэ ерэhэн зониие татана.

Чингис хаанай Эхэ Оэлунай Обоо

Чингис хаантай холбоотой үшөө нэгэ газар бии юм. Энэ Оронго голой дээдэ захада оршодог Оэлун эжыдэнь зорюулагдаhан «Обоо» - «Үүлэн», «Агуухэ», «Ехэ» гэhэн удхатай. Тэндэ, Обоо дээрэ, «Бурхан Галта Уула» гэжэ нэрэтэй шулуун хабсагай бии. Оронго мүрэнэй адагта, Баржагарай хабсагай дээрэ «Ехэ эзэнэй ехэ орон» гэhэн бэшэмэл монголоор бэшээтэй «Агуухэ хаанай эхэ нютаг» гэhэн удхатай.

Чингис хаанай эжы Оэлун хүбүүдтэеэ

◆ Тологой хада — буряадаар «Толгой»

Домогой ёhоор, Чингис хаан нahанайнгаа табидахи жэлдээ Билчир уулын оройдо, 1780,6 метр үндэртэ эжынгээ хүндэлэлдэ «Обоо» бодхоohон юм. Гоа-hогоон мүн оршон тойронхи юртэмсын hэжэгшын эхи табигшадай нэгэн юм. Удаань Чингис хаан эндэ «Их хориг» байгаалида ямаршье хоро хүргэхэгүй гэhэн гурим байгуулаа.

Тапхар (Олоной)

Улаан-Удэ хотоhоо баруун урда зүгтэ, 27 км газарта, Ивалгын тосхоной урда, хадын орой дээрэнь хайлаahан буряадуудай хүндэлдэг модон ургадаг. Энэ «Обоо» 1997 ондо дахин hэргээгдэhэн юм.

Тологой хада

Улаан-Удэ хотоhоо баруун урда зүгтэ, 15 км газарта, Ивалгын талмай ба Сэлэнгын гол хоёрой уулзуур дээрэ оршоно. Газар соо шигануур, батан, бар-арсалан, бизон, зээрдэ амитадай үлэгдэлнүүд ологдоhон байна. Тологой хэhэг бүхы кайнозойско үеын түүхын эгээл тодо домог болоно.

Кибалинын петроглифууд

Тэрэ Кибалино нютагай хажууда хүрэхэнь хэсүү газарта, хада дээрэ бэшээтэй петроглифуудые анха түрүүн академик А. П. Окладников тодорхойлhон юм. Тэдэниие онгосоhоо гү, али үбэлдөө мүльhэнэй хүрэхэ сагта хаража болохо.

Шүнһэтэ

«Шүнһэтэ» дайда түүхэтэ, нангин, байгаалиин хүшөө Хурамша тосхонһоо баруун хойто зүгтэ, 7 км газарта, Олзоной эгээл үзэсхэлэнтэ газарнуудай нэгэндэ оршодог. Хамар-Дабан шэлэ нюрганай хормойдо, тэндэ хуһан ба хуша модоор хушаатай түглэ соо хилэн шубууд ажамидардаг. Эндэ 2001 ондо «Лусад» тахиха уһанай һүлдэнүүдые хүндэлхэ мүргэлдэ «Субурган» бодхоогдоо.

«Жаран обоо»

Оронго тосхонһоо зүүн урда зүгтэ, 3 км саана Сагаан Жалга аршаанһаа дээшэ хада уулын забһарта, «Оронго буузын» талмайн урда хадада оршодог. Жаран обоо 60 шулуугаар бүтээгдэһэн. Зальбаржа байһан хүн дүхэриглэн ябажа, 60 шулуу бүхэнэй хажууда өөрын багахан шулуу табиха ёһотой.

◆ Кибалинын петроглифууд

◆ Чингис хаанай Обоо. Холын харгыда гараһанай удаа

◆ Оронго. Этигэловэй түрэһэн нютаг

◆ Оронго. Этигэлэй эхин

Тахилгаан

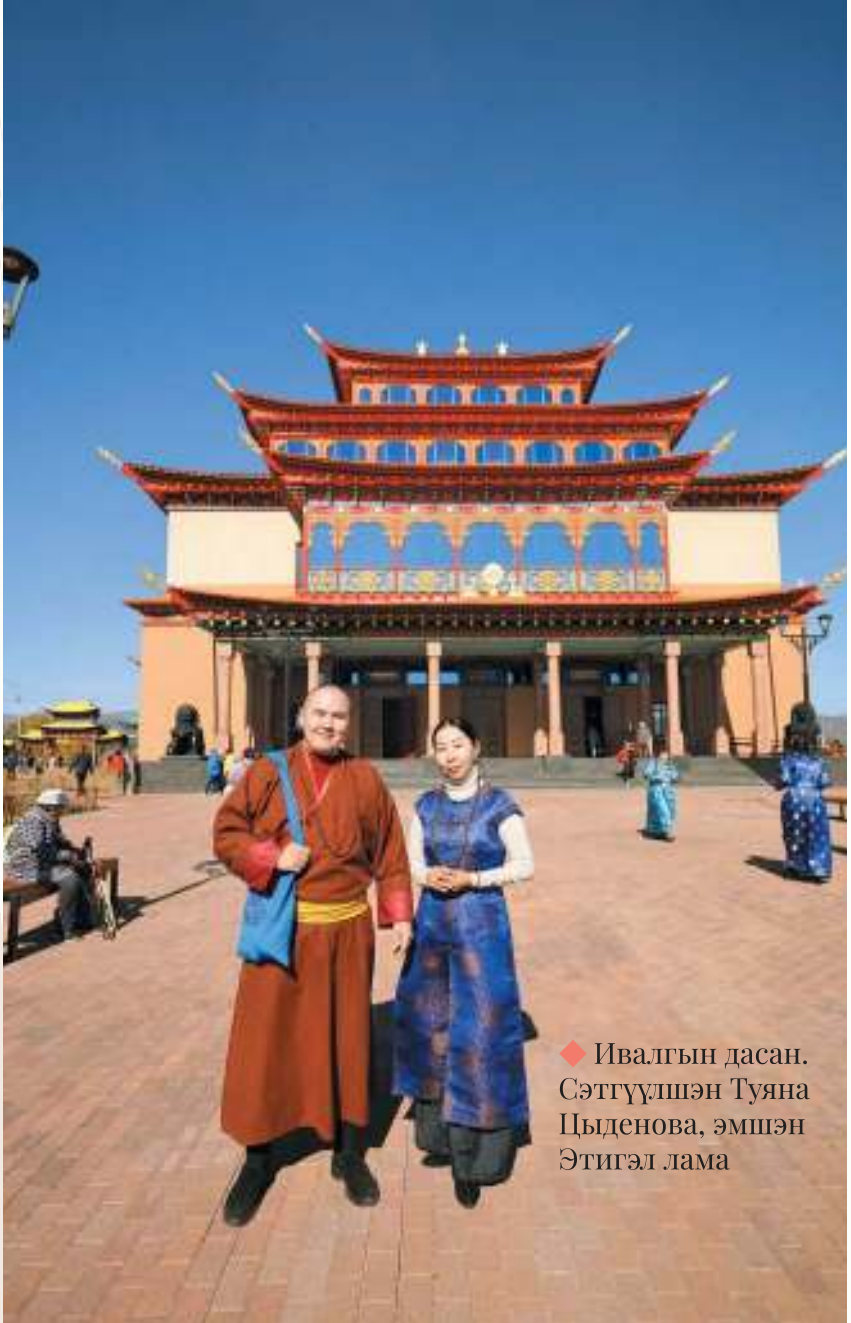
Дээдэ Ивалга тосхонһоо холо бэшэ обоо тахилгын газар бии. Эндэ тойроод байһан нютагуудай, хада уулануудай һүлдэнүүдые хүндэлхэ мүргэл жэл бүри үнгэргэгдэдэг. Харанут угай зон Баян Үндэр, Ноён Уула, Бунхан гэһэн гурбан уулын һүлдэнүүдые нэгэ доро тахидаг. Галзууд угай үри һадаһад Пешхо уулада Ключи тосхонһоо холо бэшэ ошодог юм. Харин түштэн угайхид Баян Тугад гэһэн уула дээрэ гаража зальбардаг.

«Улзытэ Үндэр»

Нангин газар Калёново тосхоной баруун хойто зүгтэ, 3–4 км зайда, Малан Хада уула дээрэ (Халзан хада) оршодог.

Археологиин газарнууд

Хүн түрэлхитэнэй эртэ урдын һууринууд — Ошурково, Кибалино, Мухина, Тологой гэхэ мэтэ шулуун үеһөө эхитэй. Хүрэл зэбсэгэй үе хабтагай хүүрнүүд, хэрэгсүрнүүд хадын урлалнуудаар харуулагдана. Эдэ газарнууд Ганзурино, Кибалино, Сотниково тосхонуудай мүн Үзүүр хадада, Тапхар болон Оронгын тала дайдада оршодог.

Ивалгын дасан. Сэтгүүлшэн Туяна Цыденова, эмшэн Этигэл лама

Ивалгын айтагаар аяншалгын эхин

Ехэ гороо «Нара зүб». Ажабайдалай Ехэ Дүхэриг

Буряад арадай заншалаар, холо ойрыншье замда гарахадаа, Нара зүб ябахада, урагшатай урматай байдаг, аза талаан ушардаг. Тиимэһээ Ивалгын аймагай hонирхолтой гол газарнуудаар манай аяншалга нара зүб гороогоор үнгэрхэ.

А-340 гэһэн автозамаар Ивалга ошоходо, баруун тээ Тапхар тосхон руу орохо харгын нугалаада дүхүү «Ошор-Булаг» гэжэ аршаан бадаржа байха. Аршаанай дэргэдэ баригдаһан заншалта буряад модон гэр, худаг, субурга эндэхи байдал hайханаар харуулна. Эндэ абяагүйхэн ябаха, журам сахиха хэрэгтэй.

Эндэһээл - ами наһа үршөөдэг Хүсэ шадалай Газарһаа, «Чингис хаанай Үндэрлиг» гэһэн Экозүргэ эхилнэ. Энэ түсэлые дэлхэйдэ мэдээжэ уран барималша, уран зурааша Даши Намдаков зохёон хүсэлдүүлээ юм.

Ивалгын аймагай захиргаан, аймагай засаг дарга Николай Владимирович Емонаков, Буддын шажантанай «Сваямбху субурга» нэгэдэл, XII Бандида-Хамба лама Даши-Доржо Этигэловэй мүнхэ бэеые сахигша Бимба лама, мүн аяншалагшадай мэдээсэлэй «Хүрдэ» түбэй ажалшад,

түрүүлэгшэ Саяна Ванданова гэгшэд тус түсэлэй үүсхэл гаргаһан байна.

Платочингисхана.рф гэһэн сайт дээрэ хэлэгдэһэнэй ёһоор, «Чингис хаанай Үндэрлиг» гэһэн экозам «Ехэ гороо» гэһэн түсэлэй хэмжээндэ Ивалгын аймагые ехэ хэмжээнэй хубилгаха эхи захань болоно.

«Ехэ гороо» - Улаан-Удэтэй хилэ нэгэтэй Ивалгын аймагай хүгжэлтын түсэл юм

«Ехэ гороодо» Ивалгын аймагай байгаалиин, соёлой, түүхын үзэсхэлэнтэ газарнууд ороно. Иигэжэ удха шанартай, болгоомжотой аяншалгын оршон байгаалияа хамгаалха нэгэдэмэл түсэл байгуулагдана.

Тапхар тосхоной дэргэдэ, үзэсхэлэнтэ һайхан хада дээрэ, «Чингис хаанай Үргөөдэ» дэлхэйдэ мэдээжэ уран зурааша Даши Намдаковой онгосой үзэсхэлэн арбан хоёр уран барималнууд байгуулагдажа байна.

Тэдэ буряад-монгол заншалта литээр 12 амитанай һүлдэ тэмдэгүүдые түлөөлнэ.

Даши Намдаковой уран бүтээлнүүд, литын һүлдэ тэмдэгүүд, Тапхарай байгаалиин жэнхэни шулуун үндэртэй тон һайнаар зохилдон тааража ниилэнхэй.

Тэдэ амиды мэндэ шэнгеэр экозамай айлшадта үреэл үршөөхэ. Даши Намдаковой ба тэрэнэй уран гарта нүхэдэй һанаа бодолой ашаар, хада уулануудай оройнуудһаань, байгаалиин хонхорнуудай жалгануудһаашье болон хадын бүридэлнүүдэй дундаһаашье экозамай айлшадта эли тодоор харагдаха.

«Гэсэрэй талмай» бугын шулуун

◆ Янгаажан дасанай субурга

Дээдэ Тэнгэритэй болон Сансартай холбоо буряад заншалта hүлдэнүүдээр бэелүүлэгдэхэ: заншалта сэргэнүүд болон энэ газар дайдые арюудхажа, хүн бүхэнэй hүр hүлдые үргэжэ байдаг мүргэлэй тугууд - Хии-моринууд.

Айлшад ажабайдалай үймөөнhөө зайлажа, абяа шэмээгүй тусхай газарнуудта бисалгал хэхэ, hүзэг этигэлэй дасхалнуудые хэжэ эдлэхэ аргатай.

Хадын нюруугай элдэб газарнуудhаа айлшад Ивалгын голой гайхамшагта үзэсхэлэнгые hайхашаан хараха аргатай. Үнэхөөрөөшье нютагай ажahуугшадай, булагад, эхирэд угай түлөөлэгшэдэй урданай домогуудаар Чингис хаан сэрэгээ эндэл эмхидхэhэн түүхэтэй. Тэрэ сэрэгэй жагсаалнуудые үнгэргэдэг, элинсэг хулинсагуудайнгаа hургаал заабарида үнэн сэхэ байхаяа тангаригладаг байhан гэжэ мэдээжэ.

Тиигээд лэ өөрөө «Ехэ Засагаа» – «Ехэ Ясаяа» зохёогоо.

Сүлжээ холбооной түрүүшын тусхай хубида Юртэмсын доhолгоhон, «Мянган жэлэй хүн» гэгдэhэн Чингис хаанай «Ехэ Засагые» мүнөөнэй буряад хэлэндэ оршуулжа толилообди.

«Экозам» бүхыдөө эхинhээнь эхилээд, захадань хүрэтэр hүлдэ тэмдэгүүдээр буряад арадай, мүргэлэй нангин заншалнуудые хараадаа абан байгуулагдана гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй.

«Чингис хаанай Үндэрлиг» экозам» гэһэн түсэл байгуулагшын һанамжа:

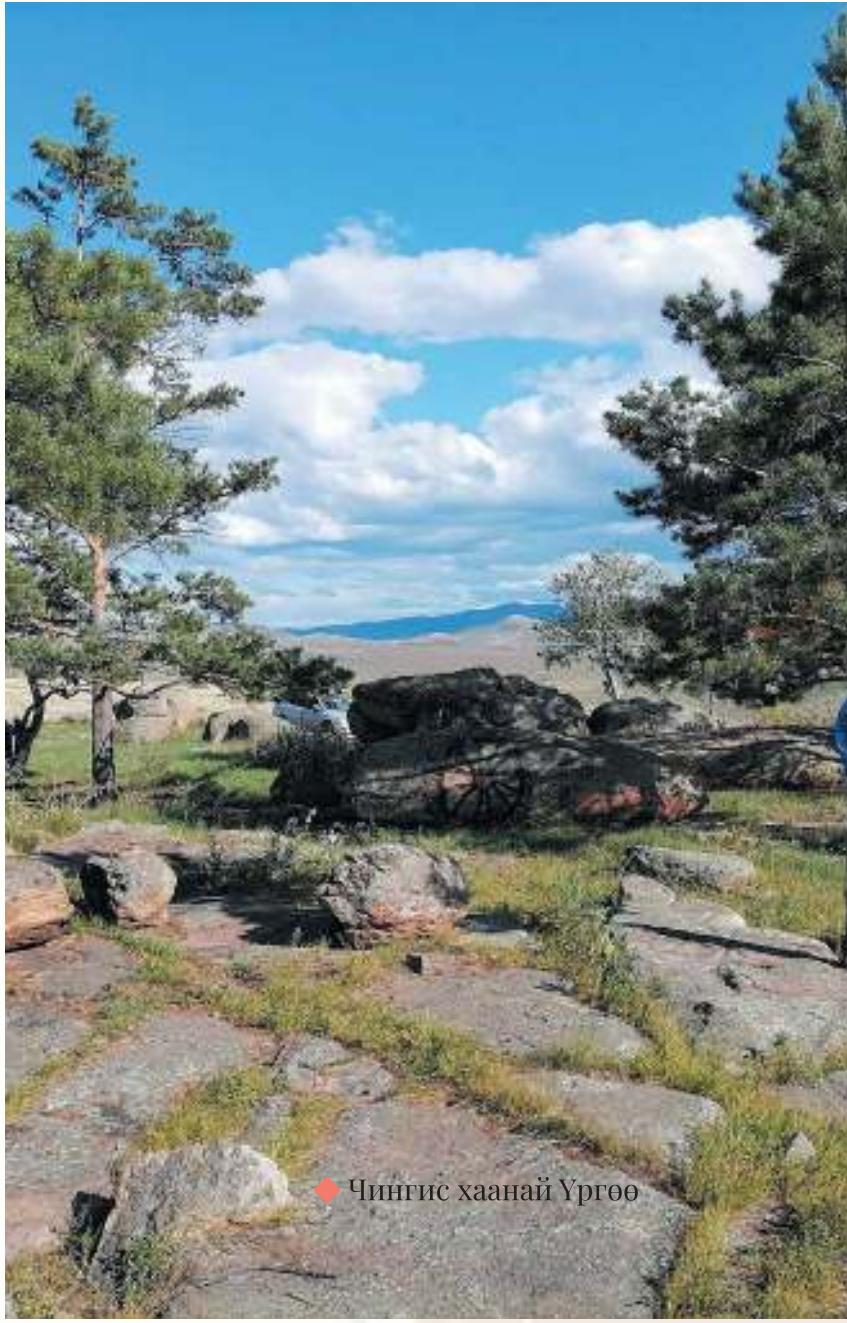
«Чингис хаанай Үндэрлигтэ анха түрүүшынхиеэ ерэхэдээ, энэ газараар гайхалаа бараһан байгааб. «Хүшэн» гэжэ үгэ намда һайшаагданагүй, харин энэ оршон тойронхи байдал, һүр жабхаланта хаданууд, өөдөө үгсэхэ газарнууд, үзэсхэлэнтэ үзэгдэлнүүд – бүхыдөөл тон үндэр, дээдын шанга юумэн тухай ойлгосо түрүүлнэ. Бидэндэ эгээл шухалань ямаршье хоро хүргэхэгүй».

Даши Намдаков,
Оросой Холбоото Уласай габьяата уран зурааша,
Оросой Уран зурагай академиин академик,
Ородой Холбоото Уласай Юрэнхылэгшын дэргэдэхи Соёлой болон урлалай талаар Зүблэлэй гэшүүн (2024).

Даши Намдаков - Хүсэ шадал нэтэгты!

Даши Намдаковой уран бүтээлнүүдынь уран һайханаар шудхалжа дархалалгын, холимог техникын арганууды хэрэглэн бүтээгдэһэн байна.

Бүтээлнүүдынь хүрэл, мүнгэн, алтан, зэд, үнэтэ шулуунууд, мүн яһаар (мамонтын шүдэн), мориной дэлһээр, модоор бүтээгдэһэн байна. Уран баримал, гоёолто, графика, гобеленүүд – эдэ бүгэдэ үндэһэн соёлой гуримуудаар, Түб

Чингис хаанай Үргөө

◆ Ивалгын дасанай айлшад

◆ Владимир Путин ба Даши Намдаков

Азиин заншалнуудаар, Буддын шажанай зурагуудай янзаар авторай онсо маягтайгаар бүтээгдэнхэй. Даши Намдаковой түлэбүүдээр тэрэнэй гэр бүлынхид хүүхэлдэйнүүдые бүтээнэ (хүүхэлдэйнүүд уран барималнуудай түхэлөөр үндэһэн хубсаһатайгаар бүтээгдэдэг).

Даши Намдаковой бүтээлнүүд Гүрэнэй Эрмитажда, Санкт-Петербургын Оросой этнографическа, Зүүн зүгэй арадуудай урлалай, Москвагай оршон үеын урлалай болон дэлхэйн олон гүрэнүүдэй музейнүүдтэ, тэрэ тоодо Нью-Йоркодохи «Түбэд-Хаусда» ба Хитадай Гуанчжоу хотын «Урлалай музейдэ» хадагалаатай байдаг.

Уран барималнуудынь В.В. Путинай, М.Ш. Шаймиевай, Ю.М. Лужковой, Р.А. Абрамовичын хубиин суглуулбаринуудта байдаг. Мүн Германи, Франци, Бельги, Швейцари, Финлянди, Япон, США, Тайвань гүрэнүүдэй хубиин суглуулбаринуудта байдаг.

Д.Б. Намдаковай бүтээлнүүдые Герхард Шрёдер, кантри-хүгжэмэй одон Вилли Нельсон, зүжэгшэн Ума Турман болон бусад дэлхэйн одод эзэмдэнэ.

2012 оной апрелиин 14-дэ Лондондо Даши Намдаковой Чингис хаанай хүшөө тодхогдоо һэн.

«Ехэ Гороогой» үргэлжэлэл. Эрхэ мэдэлэй, хүсэ шадалай газарнууд.

«Хүрдэ» түб

«Сваямбху субурга» гэһэн даяаншадай түб

Ивалгын дасан

Ивалгын аршаанууд

Ута Булаг аршаан

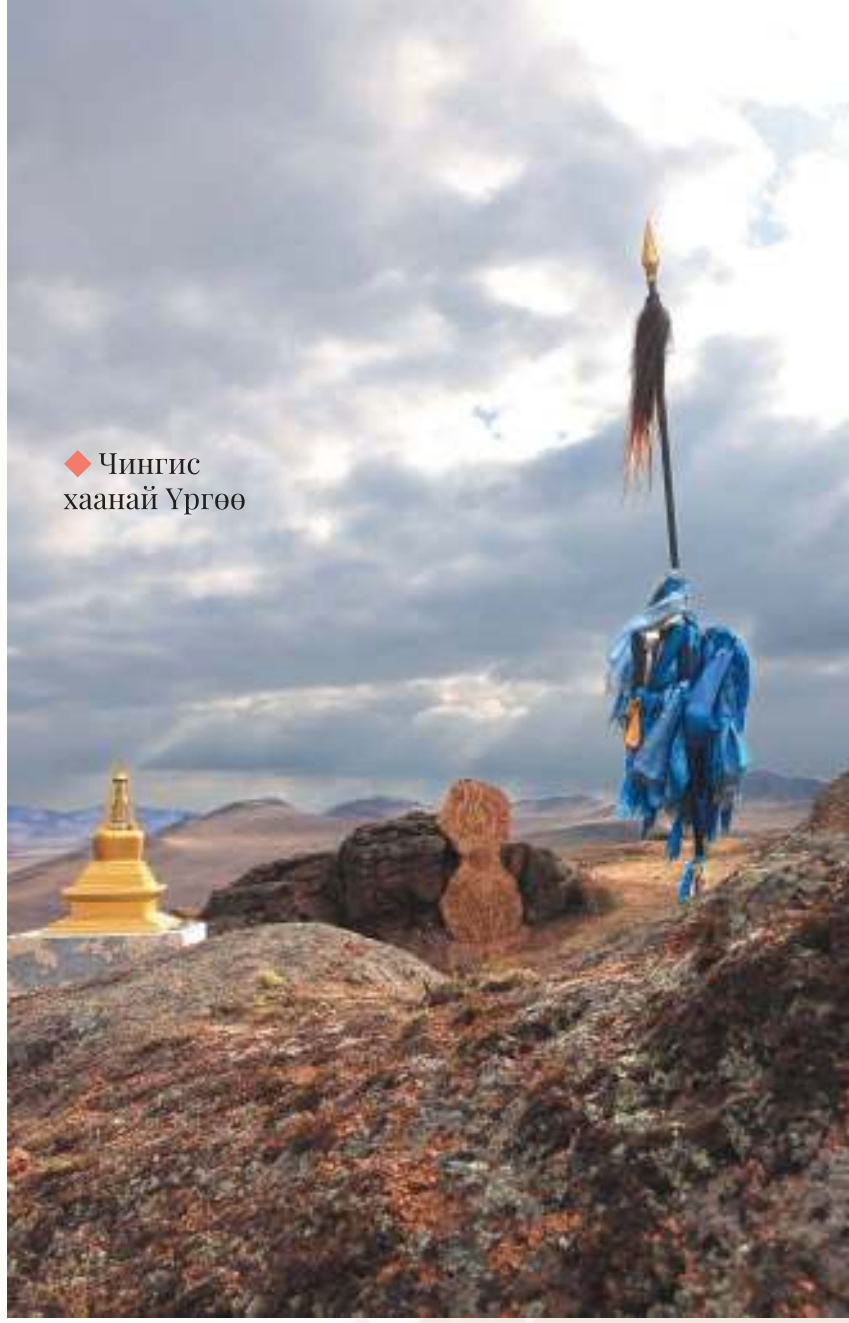
Халюутын аршаан

Чингис хаанай обоо

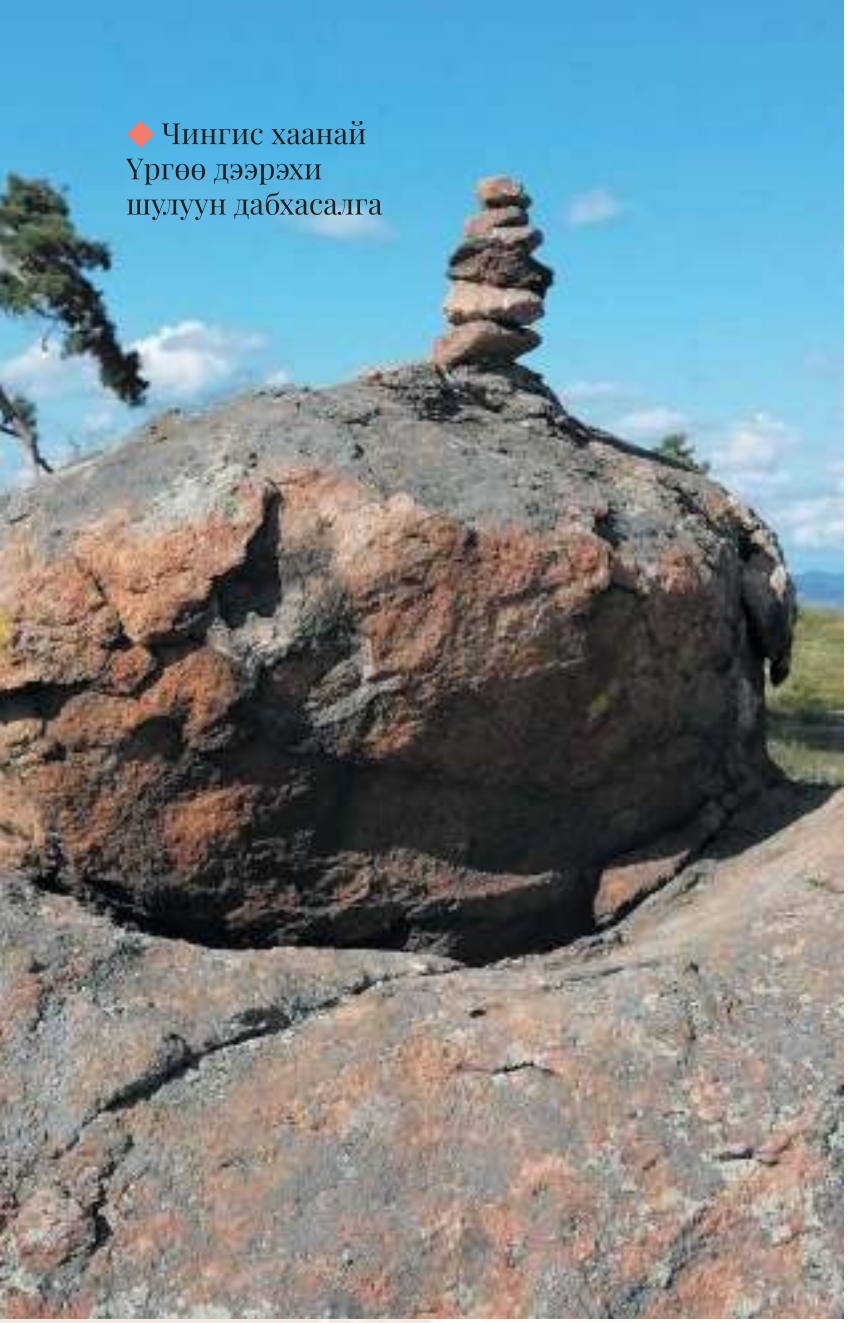
Оронго

Хүннүүдэй һуурин

Ивалгын жалгын нуурнууд

Чингис
хаанай Үргөө

◆ Чингис хаанай Үргөө дээрэхи шулуун дабхасалга

Ивалгын гол нютагай үндэһэн арад зон

Уран зохёолшон Алексей Бадаев

Буряад арадай үндэһэн соёл, хэлэн, ёһо заншалнуудаар 2022 онһоо Буряад орондошье, Орос гүрэндэ болон хари гүрэнүүдтэшье һонирхол дээшэлээ.

Энэньшье ойлгосотой. Эрэлхэг сэрэгшэднай, Буряад оронһоо гарбалтай хүбүүднай Сэрэгэй тусхай ябуулгын үедэ ами наһаяа гамнангүй тэмсэжэ, дайнай талмай дээрэ эрэлхэг зориг, баатаршалга харуулжа суурхаа.

Тиихэдээ тэдэмнай Буряадай ирагуу найрагшадай түрэл буряад хэлээрээ бэшэһэн ирагуу дуунуудаар, шүлэгүүдээр һүр һүлдэеэ бадаруулан ябадаг.

Эхэ хэлэн хүсэ шадал үгэнэ, хүсэл зориг бадараана, досоохи голые бүмүүжүүлнэ.

Ивалгын эрхим хүбүүдэй нэгэн, Буряадай арадай поэт Алексей Бадаевай ирагуу зохёолнуудые шэнэ үеымнай ажаһуугшад дахин, дахин уншажа, сээжэлдэжэ байна.

Шүлэгүүдэйнь хурдан хурса, уянгата хэлэн буряад ёһо заншалнуудаа элирхэйлһэн, сэдьхэлэй хүбшэргэй уянгатуулһан, оюун сэдьхэлэй дулаахан ойлголсоондо шэнгэхэдэ туһалдаг.

Ивалгаһаа гарбалтай, Буряадай арадай поэт Алексей Данилович Бадаевай зохёол тухай Гүрүльбын дунда һургуули дүүргэгшэ Нансалма Будаевагай буряад хэлээрээ зохёоһон «Дуунууд тухай дурдахадам...» гэжэ найруулга доро үгтэнэ.

Ивалгын аймагай һүлдэ дуун

Хүгжэмынь Анатолий Андреевэй,
Үгэнь Алексей Бадаевай

ИВАЛГАМНИ

Түрэл нютаг Ивалгамни,
Уужам Сэлэнгэ, Хамар-Дабаамни,
Энхэ жаргалайм эхин гуламта
Эхэ эсэгым үлгы нютаг –
Ивалгамни.

Сэдьхэл, зүрхыем һэргээдэг
Баян Тугадни, Сэнхир Халюута,
Һайхан басагад, хүбүүдэй
Найдан хүндэлдэг үлгы нютаг –
Ивалгамни.

Дууша, ажалша мэргэн солоороо
Дуулим Буряадта сууда гаранхай.
Түмэн жэлнүүдтэ һуугыш амгалан
Түрэл нютагни, минии нютаг –
Ивалгамни.

Энэ «Ивалгамни» гэжэ дуун Ивалгын аймагай бодото гимн боложо, элдэб суглаан, хуралдаан дээрэ ходо гүйсэдхэгдэжэ байдаг болонхой.

◆ Ивалгын тала дайдын эмзэг һайханиинь

Дуун болохоор ёстой шүлэгүүдые хэзээ бэшэжэ эхилээ һэнбиб гэһэн асуудал гарahан намтартай.

Богонёор хэлэхэдэ, бэлиг ехэтэй композитор Анатолий Андреев поэт Гунга Чимитов хоёрой нэгэдэжэ, гоё һайхан аялгатай, шэнэ хэлбэритэй шүлэгүүд дээрэ бэшэгдэһэн олон тоото дуунуудай мүндэлжэ, үндэр магтаалда хүртэжэ байһан үе саг бэлэй.

Нэгэтэ нютаг тухайгаа дуу бэшээ гэжэ Анатолий Андреев Алексей Даниловичта хандаһан байгаа. Хоюуланайнгаа нютаг Ивалгын аймаг хадань «Ивалгамни» гэһэн дуу зохёогоо. «Энэ дуун дээрэ хүдэлжэ байхадаа, шэхэн дээрэмни баабгайн гэшхэһэн тулаашагүй зобоohон, хүгжэм зохёолгын аргануудые огто мэдэхэгүй байһандаа ехээр халаглаа бэлэйб...» гэжэ поэт хэлэһэн юм.

ЭХЭ ЭСЭГЭЕЭ ГАМНААРАЙ!

Хүгжэмынь Сойжина Жамбаловагай

Баяртай, гунигтай дэлхэйдээ
Басаган нэрэшни арюухан.
Баяртай, гунигтай дэлхэйдээ
Басаган нэрээ гамнаарай!
Нэрэһээ шухала юуншье үгы,
Нэрээ, басаган, гамнаарай!
Баяртай, гунигтай дэлхэйдээ
Басаган нэрэшни арюухан.
Хүлгөөтэй, шууяатай дэлхэйдээ
Хүбүүхэн нэрэшни сарюухан.
Хүлгөөтэй, шууяатай дэлхэйдээ
Хүбүүхэн нэрээ гамнаарай!

Арюун газар байгуулха

Түнөөдэр Ивалгын дасанда дэлхэй дээрэ эгээл мэдээжэ буряад нангин шүтөөн — 12-дугаар Бандид хамба лама Даши-Доржо Этигэловэй Эрдэни бэе байрлана. Зандан Жуу хүшөө болон Түбэд атластай зэргэлээд, Оросой Буддын шажанай гурбан ехэ нангин шүтөөнэй нэгэн юм. 2002 оной сентябрь hарада дэлхэй дүүрэн hонирхолтой мэдээсэл дуулдаба: Буряад орондо 75 жэлэй туршада газар соо байhан Ехэ Ламын бэе олдоhон байна. Энэдхэгтэ табан, Түбэдтэ табан, Буряад орондо нэгэ урда тээхи арбан нэгэн хубилгаан тухайгаа Хамба лама Этигэлов өөрөө бэшэhэн байна.

Хамба лама Даши-Доржо Этигэлов 1852 ондо Ивалгын аймагай мүнөөнэй Оронго, Үлзы-Добо гэhэн нютагта түрэhэн юм. Бага наhандаа үншэржэ, Ошор-Булаг нютагта хони адуулдаг hэн.

Анаа дасанда 23 жэлэй туршада hураа.

Ойбонтын, Нурай, Могойн, Тохорюутын ажahуугшадай үри hадаhад Этигэлэй ехэ лама болоходо, хубитаяа оруулhан элинсэг хулинсагуудаараа омогорходог ёhотой. Удаань Этигэлов Тамчын дасанай эмнэлгын факультедтэ hураа. Тэрэ фармакологиин талаар «Жор» гэhэн үндэhэн ажал бэшэhэн байна. Тиихэдэ Ивалгын голдо байhан олон тоото аршаануудай эм домто шанарые баримталан бэшэhэн байна.

Янгаажанай дасан дээрэ

Хамба лама Этигэлов 1898 ондо Янгаажан дасанда бусажа ерээ. 1903 ондо дасанайнгаа шэрээтэ болоо. Ород-Япон дайнай үедэ Чорой болон Диваажан дуган барилгын үүсхэл гаргажа, 15 мянган түхэриг энэ түсэлдэ хандиблаһан юм. Тэрэ 1911 оной хабар Зүүн Сибириин Буддын шажанай шэрээтэнүүдэй 12-дохи Бандида хамба ламаар һунгагдаһан байна. 12-дугаар Бандида Хамба лама Даши-Доржо Этигэлов һүзэгтэн болон арад зониие оюун сэдьхэлэй хүмүүжүүлгэдэ ехэ оролдолго гаргадаг һэн. Янгаажан станицын хасагуудые адислаад, булта дайнһаа элүүр мэндэ нютагаа бусаа бэлэй.

Фронтдо туһалатжа

Хамба лама 1915 ондо бүхы дасануудаар ябажа, 130 гаран мянган түхэриг суглуулжа, фронтодо эльгээжэ, аргагүй ехэ туһа хэһэн байна. Романовай гэр бүлын 300 жэлэй ойн баярта Санкт-Петербургда байхадаа, Хамба лама Этигэлов Монголой Засагай Түрүүлэгшэ Сайн-Ноён хаанда, Гадаадын хэрэгүүдэй сайд Ханда-Доржидо хэрэгтэй туһаламжа үзүүлээ. Орос-Монголой харилсаанай хэлсээн баталагдаа. Дэлхэйн 1-дэхи дайнай үеын фронтдо туһаламжа үзүүлһэн аша габьяагай түлөө Этигэлов 1916 оной апрелиин 26-да Гэгээн Аннын 2-дохи шатын орденоор шагнагдаа. 1927 оной июниин 15-да 12-дугаар Бандида Хамба лама Даши-Доржо Этигэлов шабинараа суглуулжа, өөрынгөө нэрээр наһа барагшадта һайн һайханай үреэлэй зальбарал уншахыень гуйһан байна. Хамба лама өөрөө һуганамши уншажа эхилбэ. XII Бандида Хамба лама Даши-Доржо Этигэлов һуугаад, бисалгал хэжэ байхадаа, энэ дэлхэйһээ мордоһон байна. Хүхэ Зүрхэн нютагта хуша модон бумхан соо бадма сэсэгэй маягаар һуулгаһан байгаа.

Бусалга

Хэлсээнэй ёһоор, 1955 ондо 17-дугаар Бандида Хамба лама Лубсан Нима Дармаевай ударидагшаар бүлэг ламанар, засаг баригшадһаа нюусаар хандажа, 12-дугаар Бандида Хамба лама Даши-Доржо Этигэловэй бэетэй саркофагыень Хүхэ Зүрхэн газарта гаргаһан байна. Гильбира нютагта ажаһуудаг наян наһатай Амгалан Дабаевич Дабаев 2002 оной сентябриин 7-до Хүхэ Зүрхэн нютагта бэеын элирүүлээ һэн. Ивалгын дасанда 2002 оной сентябриин 10-да бүлэг ламанар 12-дугаар Бандида Хамба лама Даши-Доржо Этигэловые багтааһан саркофагые зөөһэн байна. Хамба лама Этигэловэй нэрэнь «Этигэл» гээшэ «Хоргодохо газар» гэһэн удхатай.

Энэ наһандаа Хоргодохо газараа олохо гү, али үгы гү, бидэнһээ дулдыдана.

Натжил Балдано.
Буряад арадай соёлой эхиндэ

Дүнөөнэй Буряадай Ивалгын аймагай Оронго нютагта 1907 оной октябриин 20-до түрэһэн юм.

Тосхонойгоо һургуулида һураа, һүүлдэнь Үндэһэтэнэй урлалай байшанай театральна студида һураба.

Буряад-Монголой драмын театрай зүжэгшэн, уран һайханай хүтэлбэрилэгшэ, найруулагша болоо. «Прорыв», «Энхэ-Булат батор», «Красавица Ангара» болон 40 зүжэгүүдэй автор юм. «Энхэ-Булат батор», «Тангаригтай аха дүүнэр», «Красавица Ангара» гэхэ мэтэ арадай классикын зохёолнууд фондодо орһон юм. Буряадай Уран зохёолшодой холбооной правлениин түрүүлэгшэ (1954–1967), мүн Буряадай Дээдэ Зүблэлэй түрүүлэгшэ байгаа.

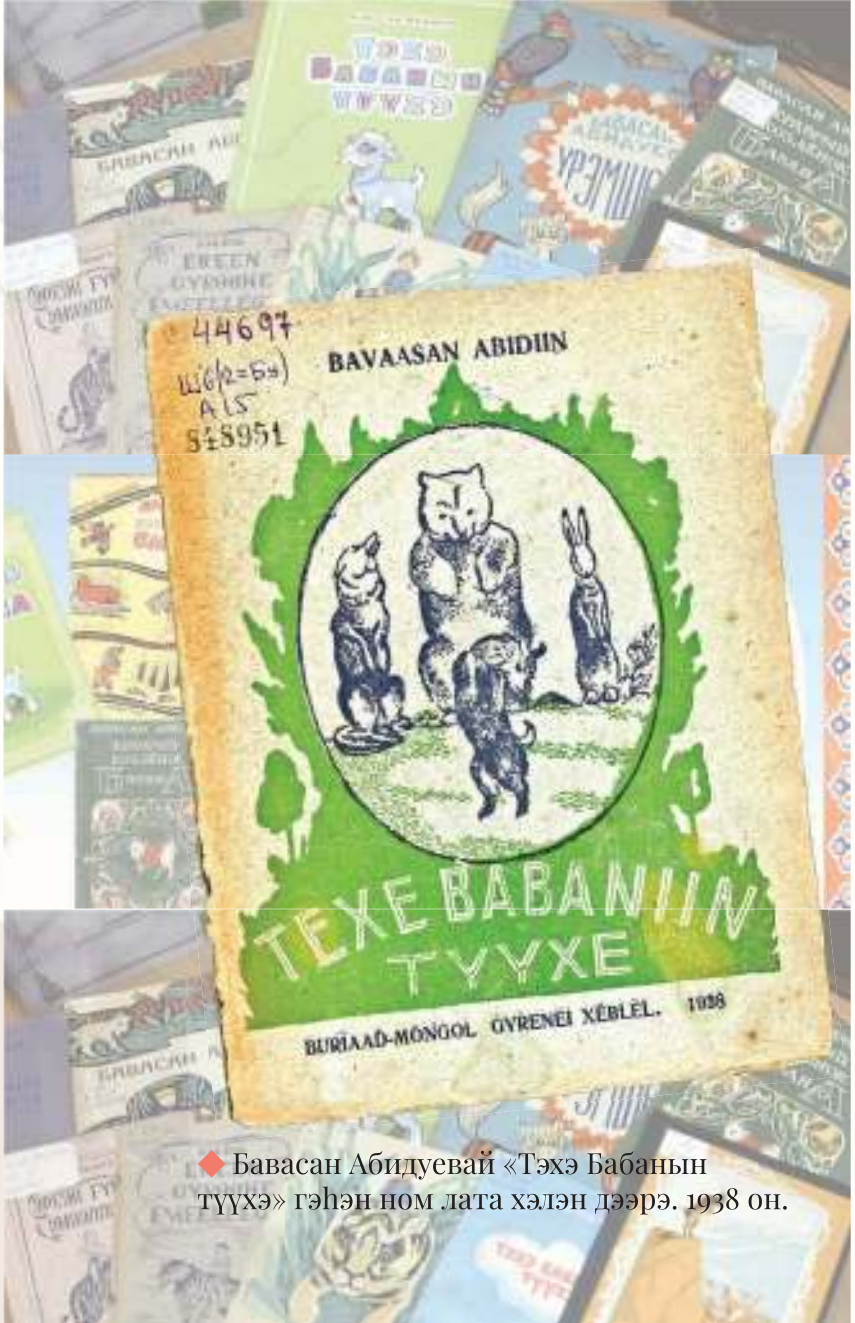
Зүблэлтэ Энхэ тайбанай хорооной гэшүүн, «Абай Гэсэр» гэһэн буряад баатарлиг үльгэрэй нэгэдүүлэгдэһэн автор. Буряад үльгэршэнүүдэй уг залгамжалал дээрэ үндэһэлжэ, «Газарай хүбүүн» баледэй ба «Гэсэрэй зүрхэн» гэһэн гурбан үйлэтэй драмада либретто бэшээ.

◆ Лариса Сахьянова болон Пётр Абашеев «Гоо Ангара һайхан» гэһэн балет Б. Ямпилов болон Л. Книппер

◆ Баир Жамбалов ба Лия Балданова домогто балет. Н. Балданогой либретто.

◆ Бавасан Абидуевай «Тэхэ Бабанын түүхэ» гэһэн ном лата хэлэн дээрэ. 1938 он.

Бавасан Абидуев

Буряад уран зохёолой эхи табигша, оршуулагша, хүүгэдэй зохёолшо.

Янгаажан нютагта 1909 ондо түрэһэн. Комсомолой бүридэлдэ 16 наһатайдаа орожон байна. Абидуевай түрүүшын шүлэгүүдынь 1926 ондо хэблэгдээ. 1928 ондо «Самолёт» гэжэ поэмэнь «Эрдэм ба шажан» («Наука и религия») сэтгүүлдэ гараа. 1931 ондо поэдэй түрүүшын шүлэгүүдэй согсолбори «Наранай туяа»(«Сияние солнца») хэблэгдээ.

Б. Абидуев Буряад-Монголой АССР-эй Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн юм. Уран зохёолшоной шүлэгүүд республикын газетэнүүдтэ, альманахта толилогдоо. 1938 ондо «Баяр» («Радость») гэһэн шүлэгүүдэйнь хоёрдохи согсолбори хэблэгдэһэн юм. Абидуевай хүүгэдтэ зорюулһан уран зохёолой үльгэрнүүдынь 1938 ондо хэблэгдээ: «Тэхэ Бабана», «Барые эмээллэһэн хүн», «Шалай Шанай хоёр»; удаань 1939 ондо «Котий Баатор», «Үрэмшөө», «Зоригтой Бабана» гэжэ онтохонуудынь гараа. Уран зохёолшын нэрэ Хүүгэдэй республиканска номой сан зүүжэ ябана. Тэрэнэй шүлэгүүд, үльгэрнүүд зугаатай, хүхюутэй, сэсэн. Харин мүнөө үеын интернет болон олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдэй сагта дэлгэрэнги.

«Буряад Леонардо да Винчи»

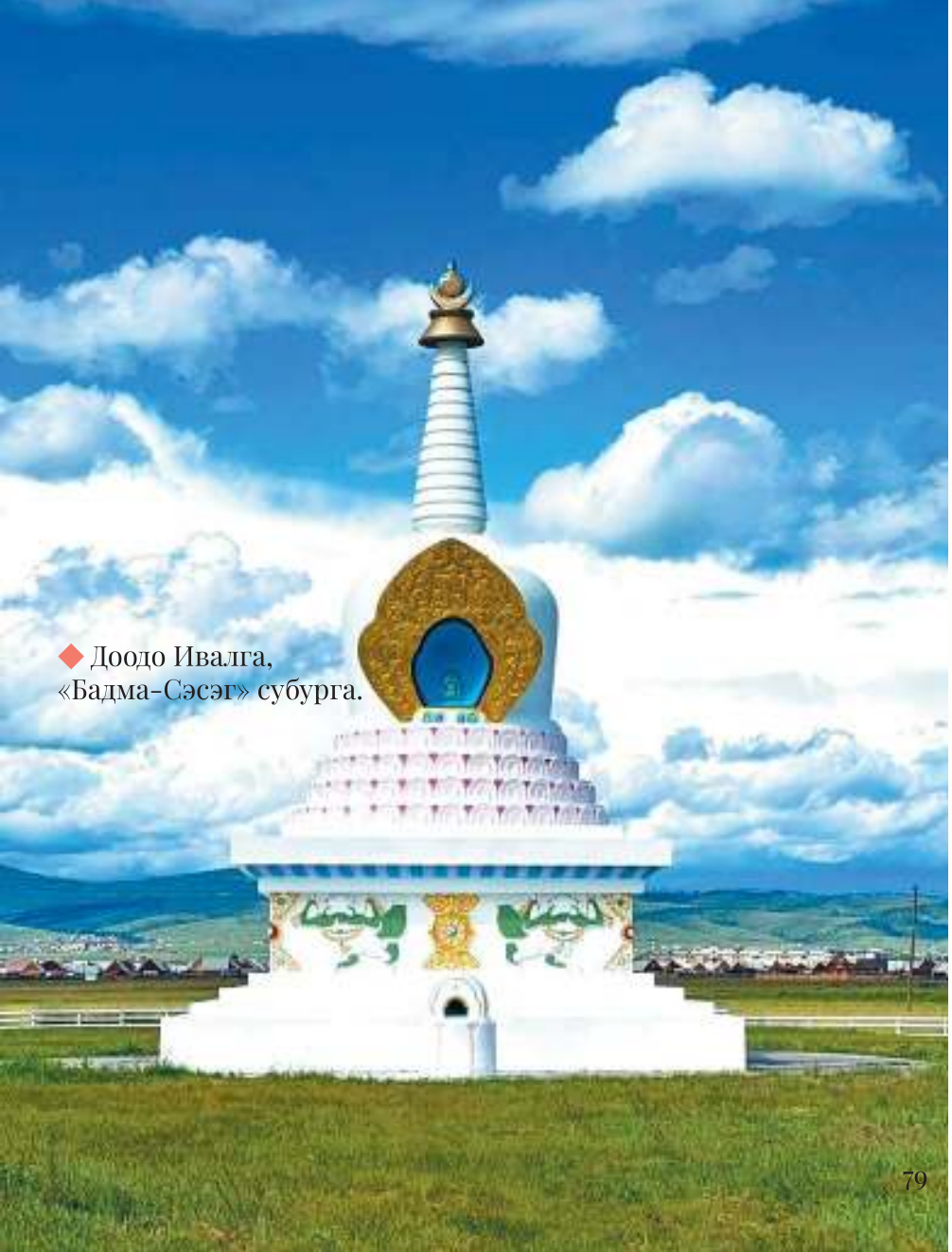

Галдан Ленхобоев (1907–1991) — мэдээжэ түбэд эмшэн, хизаар ороноо шэнжэлэгшэ, археолог, уран зураашан, Географическа ниигэмэй бүрин эрхэтэ гэшүүн, ирагуу найруулагша, оршуулагша, фольклорист, СССР-эй Уран зураашадай холбооной гэшүүн.

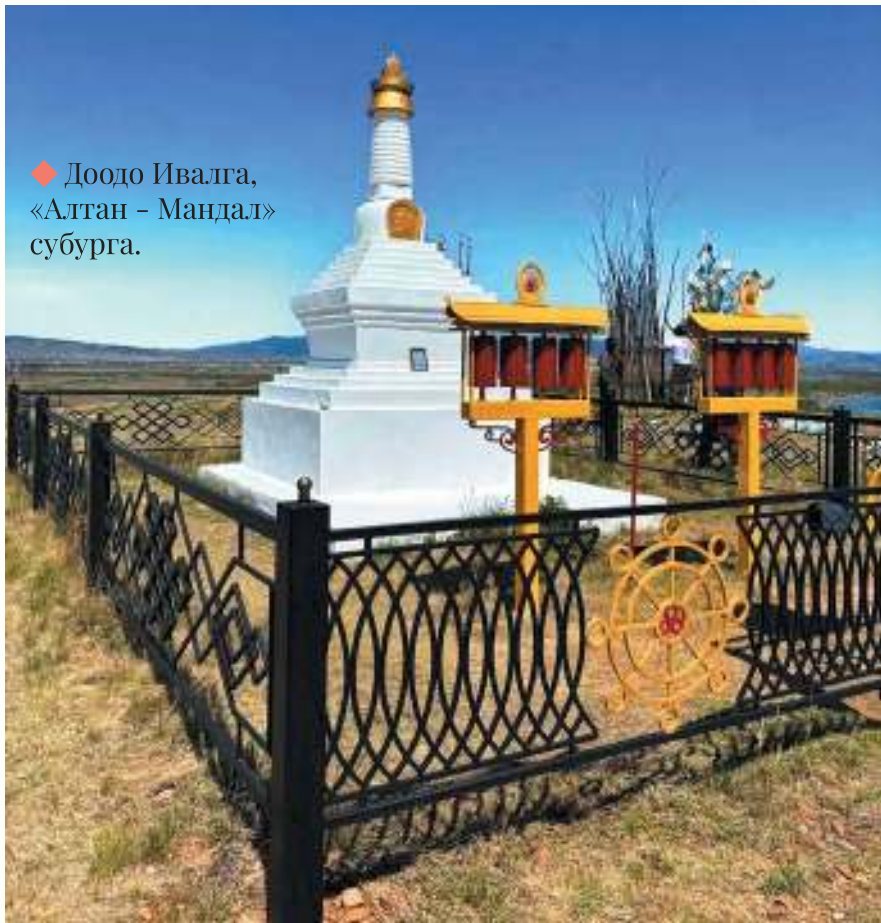
Түрэл буряад арадайнгаа үндэр ёho заншал, оюун сэдьхэлэй соёл, урлал эжынгээ hүөөр бэедээ шэнгээгээ. Хуушан монгол ба түбэд уран зохёолой мэргэжэлтэн Галдан Ленхобоев ехэ hонирхолтой хүн байгаа. Москвahaa ерэhэн эрдэмтэд тэрэниие «Буряадай Леонардо да Винчи» гэжэ нэрлэдэг, академик Александр Окладников тэрэниие нүхэр гэжэ тоолодог hэн. Гильбириин hургуулиин музей домог суута Галдан Ленхобоевой нэрэ зүүжэ ябана. «Буряад Леонардо да Винчиин» ойн баярта Новосибирск хотohoo тэрэнэй hурагша байhан — Цитологиин болон генетикын институдай (СБ РАН) ахамад эрдэмэй ажалшан Нима Цыренович Жамбалдагбаев «Сибирское здоровье» гэhэн бренд байгуулагша ерээ. Гильбириин hургуулиин шабинар заншалта үреэлэй үгэнүүдые хэрэглэн, Галдан Ленхобоевой тоонто нютагаа магтан дууладаг. Тэдэ Лёнхобын Үхэнэй эжы нангин «Юм» текстын 16-боти сээжээр мэдэхэ дээдэ эрдэмтэй эхэнэр байhан тухай айлшадта хөөрэдэг. Галдан Ленхобоевой нahанайнь ажал тухай дурасхаал мүнөөдэр болотор амиды мэндэ ябана. Галдан гэжэ нэрэтэй аша хүбүүниинь мэдээжэ хизаар ороноо шэнжэлэгшэ, экскурсовод, элдэб соёл, хэлэнүүдэй мэргэжэлтэн юм.

Доодо Ивалгын түргэлтэй газарнууд

◆ Доодо Ивалга,
«Бадма-Сэсэг» субурга.

◆ Доодо Ивалга,
«Алтан - Мандал»
субурга.

◆ «Сваямбху Субургын» дасан.
Хүн зон эндэ һайханиие сэдьхэдэг

БУЯНТАЙ ХЭРЭГ

Эсэгэ ороноо хамгаалагшадтаа туһалая!

Манай гүрэндэ баталагдан үргэмжэлэгдэһэн хэдэн шажан мүргэл: үнэн алдартанай, ламын болон манай Буддын шажан гээд байна. Тэдэмнай мүнөө Баруун тээ тэмсэжэ байһан сэрэгшэ хүбүүдээ али бүхы талаараа дэмжэнэ. Тиихэдэ Эрхүү можын Дид-Хамба Шираб лама Мариупольдо дасан бария гэжэ ехэ ажал ябуулжа байна. Манай Сангхын хасаг лама Алдар Русланов Баруун можонуудаар ябажа, дайн байлдаанай газарта боомбо, снарядта хохидохогүй газар дорохи блиндаж барюулжа, мүргэл шүтээнэй дуган байгуулаа. Тэрэ хасаг ламбагаймнай лейтенант нэрэ зэргэтэй, медальда хүртөө. Манай Сангхын ламанар бahал ээлжээгээр тиишээ ошожо, арга зahал хэжэ, хуралнуудые хуража ерэдэг. Тэндэ баһа Шулуун гэжэ лама Тывагай ламанарые ударидажа, ном табижа, хурал хуража байдаг.

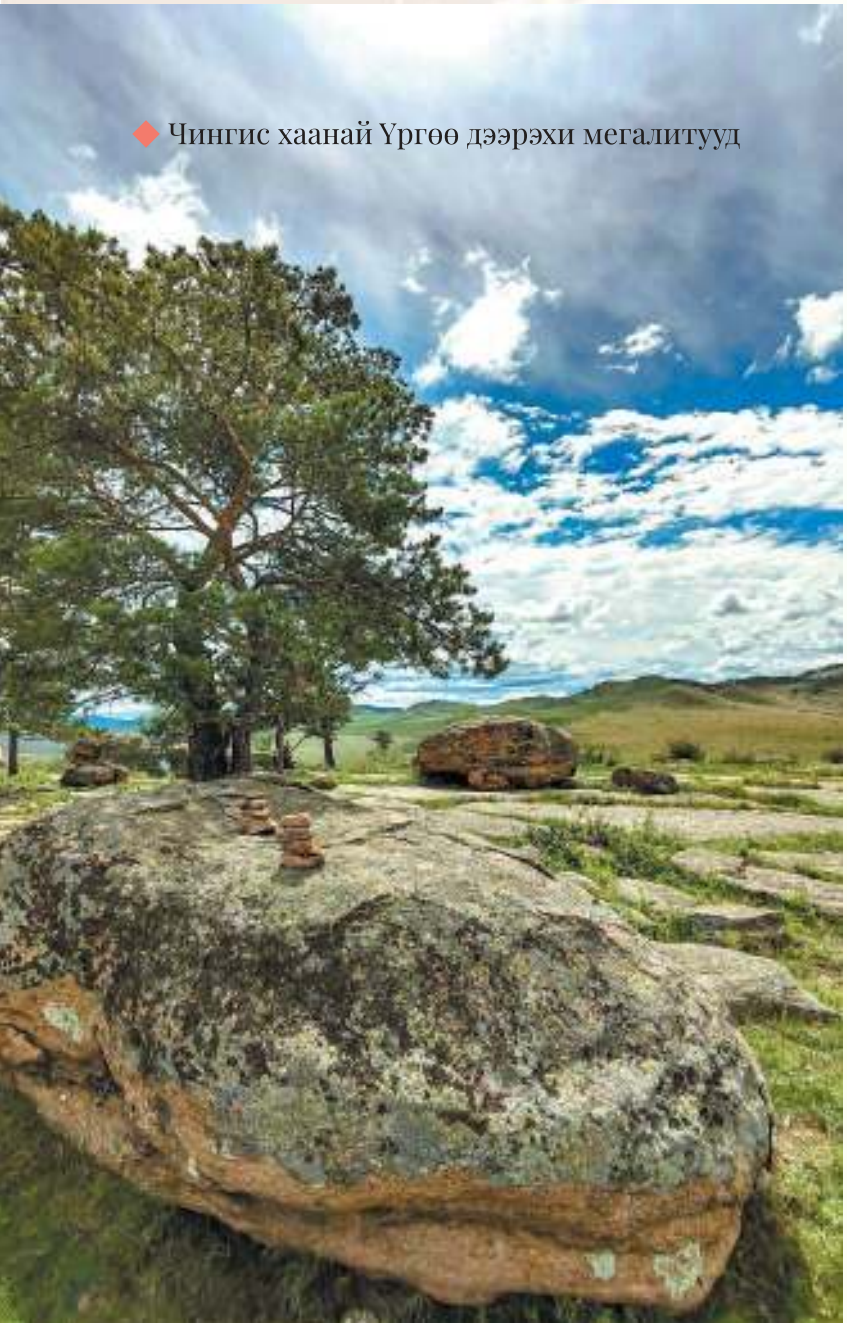
Тэрэ блиндаж-дуган соо ганса манай ламанар уншалга хэнэ бэшэ, бahал бэшэ шажанай түлөөлэгшэд үргэл, мүргэл хэнэ гэжэ ойлгонобди.

Бидэ хэниишье хориногүйбди. Хүн зондоо, эдэ сэрэгшэ хүбүүдтээ али аргаараа туһалжал байгыт даа гэжэ булта бүгэдэниие уряалнабди. Тиимэһээ сэрэгшэ бүхэн: ямаршье яһанай байг, ямаршье үдэртэ тэрэ дуганда орожо, үргэл мүргэл хэжэ, адис хүртэхэ аргатай.

Эхэ ороноо хамгаалжа байһан хүбүүдээ миин лэ хараад байха бэшэ, эндээ байһан бидэ бүгэдэ арга шадалаараа бahал оролдохо ёһотойбди.

◆ «Сваямбху Субургын» дасан.

Чингис хаанай Үргөө дээрэхи мегалитууд

Тиихэдэ үшөө 1916 ондо ара талын ажалда отог зониие олоор татаа. Тэдэ холын баруун хойто Архангельска можын, Белорусиин намаг налти соогуур үлдэжэ, дааража шанга харуухан доро хүндэ хүшэр ажал хэхэдээ, (ехэнхидээ хүндэ ажалhаашье бэшэ, тэрэ дайдын сагай уларилда тааараагүйhөө боложо) ехээр үбдэжэ, олониинь хосорхо туйлдаа хүрөө hэн.

Тэрэ хүндэ хүшэр үедэ манай Этигэлэй хамба, Иролтуев хамба лама багшанараа, арад зоноо элсүүлжэ, бадар хэжэ, Баруун дайнда тэмсэжэ ябаhан зондоо аша туһа үзүүлхэеэ ехэ ажал ябуулhан юм. Тиигэжэ хэдэн фронтовой лазаредуудые байгуулаа, нютагайнгаа шархатаhан, үбдэhэн зониие эмшэлхэеэ хэдэн ехэ эмшэ ламанар мордоhон байна.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай удаашье шархатаhан, контузи абаhан болон холын хойто зүгтэ сүлэлгэдэ ябажа ерэhэшүүлэйнгээ hанаан сэдьхэлынь тэгшэлхэ, бэе махабадынь элүүржүүлхэ гэжэ тэрэ үедэ амиды мэндэ үлэhэн ламанарнай ехэ оролдолго гаргаhан юм.

Харин мүнөө баhал Бандида-Хамба Дамба Аюшеев: «Бүхы шадалаараа сэрэгшэ хүбүүдтээ туһалая», – гэжэ уряалаа. Дайн дажарта ябажа, «улаан шуһаяа урадхуулжа, хара шуһаяа харьялуулhан» хүбүүднай, тэдэш баhал нүхэдэйнгөө алдалан унахые хараhан ха юм даа – тэдэмни ябашоо, би юун hайндаа үлгэ hалга болобошье, амиды мэндэ ябанабииб гэхэhээ эхилээд, hанаа үнөөндэ дарагдана».

Тиигээд зариман архяар hамаарна, тиихэдээ бүри муудажа, зангынь буруулна, гэртэхиндээ ехэ гашуудал тохёолдуулна. Хүн бүхэмнай гэр бүлэтэй: гэрлээгүй, үри үхибүүдтэй болоогүйшье хүбүүд эжы баабайтай, аха дүүнэртэй ха юм.

Ушар иимэһээ, манай хүбүүдэй ганса бэе махабадынь заһаад байха бэшэ, тон шухала сэдьхэлыень зүб тээшэнь залаха, номгоруулан тэниилгэхэ гээшэ тон ехэ манай хэрэг болоно. Эмшэ-домшо маарамба ламанарнай мүнөө ехэ шадалтай, олон аргануудые хэрэглэнэ: «Эрхыдээ эмтэй, долёобортоо домтой» ламанар бэе махабадые эльбэжэ нидхэрүүлдэг, муу шуһые ханажа, төөнэжэ сэбэрлэдэг, зүүнүүдээр хадхажа эдэгээдэг. Тиигээд үшөө дабтан хэлэхэдэ, тарни маани заажа, «сэдьхэлыень тэгшэлэн амаруулдаг».

Бимба лама,
гэбшэ-лама,
«Сваямбху Субурга»
комплекс

◆ Ивалгын хонхор ерээдүйн саг

Этнотүб «Замдаа» нүхэдөө урина

Буряад Уласай Ивалгын аймагта, Орос гүрэнэй Буддын шажанай Ивалгын дасанһаа холо бэшэ үзэсхэлэнтэ булан соо гайхамшагта этнотүб «Замдаа» оршоно. Энэ үгын удхань «Харгыдаа» гэһэн удхатай. Энэ газарай зохёогшод хүн бүхэн хэнбиб, хаанаһаа ерэһэн, юундэ иимэ һүл һүнэһэтэйб гэжэ мэдэхэ эрхэтэй гэжэ этигэнэ.

Мүнөөдэр «Замдаа» аяншалгын бүлэгүүдые, һургуулиин экскурсинуудые, корпоративна делегацинуудые угтан абадаг. Тэрэнэй һанал бодолой сэгнэлтэ 4-һөө 5 хүрэтэр һайн сэгнэлтэнүүдтэй.

«Замдаа» ороходотнай эгээл түрүүн «Угтамжын» заншал таанадые хүлеэнэ. Үгын удха «Уулзалга» гэһэн удхатай юм. Гэрэй эзэд таанадые хадагаар угтаха. Энэ хадаа хүхэ гү, али сагаан торгон бүдөөр энхэ тайбанай, арюун һанал бодолой, зол жаргал, жаргалай хүсэлэй һүлдэ тэмдэг болоно. Хадаг бэлэглэхэ гээшэ айлшандаа найниие сэдьхэхэ гэһэн удхатай.

Тиихэдэ хажуудань сагаан эдеэн байха. Сагаан үнгэ буряад соёлдо арюун сэбэрэй, һайн һанаанай үнгэ болоно. Эгээл сагаан эдеэнһээ ямаршье уулзалга, ямаршье һайндэр, ямаршье шухала үйлэ хэрэг эхилдэг.

Һэеы гэр – буряадуудай заншалта байра, нүүдэлшэ ажабайдалда тон таарама. һэые гэр шанга һалхинда тэсэбэритэй, хүйтэндэ дулаан, халуунда һэрюун юм. Иимэ гэрэй задалжа, дахин суглуулхада

бәлэн - энэнь шэнэ зогсоолдо ехэ һайн. Харин «Замдаада» һэеы гэр соохи байра гүнзэгы һонирхолтойгоор хөөрэжэ үгэдэг айлшадтаа.

Мэдэнэ гүт, буряад хүндэ ном годли гээшэ юрын зэмсэг бэшэ. Энэ хадаа гүн ухаан монголой дэлхэйн эгээл эртэ урдын домогһоо гарана, «Монголой нюуса тобшо» соо һур харбалга тухай хэлэгдэнэ. Буряад-монгол баатарнууд үе сагайнгаа эрхим һур харбаашад байгаа. Эндэ, «Замдаада», хүн бүхэн – үхибүүдшье, ехэшүүлшье – ёһотой үндэһэн ном годли баряад туршаха аргатай.

Ном годлиин һүүлээр үшөө нэгэ заншалта наадан. Энэ «Шагай наадан», шагай хадаа хониной шагайһаа, туруунай үеһөө яһанһаа абтадаг. Шагай наадан буряад, монгол арадуудай дунда эртэ урда сагһаа мэдээжэ. Бүхэли гэр бүлөөрөө багашуулһаа хүгшэд хүрэтэр шагай наада наададаг. Энэ хадаа үхибүүдые дэлгэрэнгы анхарал хандуулха, байгаалитай холбоотой байхые һургаха арга болоно.

Буряад эдеэ хоол хэдэн зуун жэлэй туршада тала тайгын шэрүүн байдалда хүгжөө —тиимэһээ шэмэтэй амтатай, досоогоо дулаан байдаг. Заншалта шэрээ дээрэ — үхэрэй, хониной, адуунай мяхан ба һүнэй зүйлнүүд дээрэ үндэһэлэгдэдэг һэн. Сагаан эдеэн — нангин гэжэ тоологдодог байгаа: һүлдэнүүдтэ үргэдэг, айлшадта табидаг, ямаршье һайндэр тэрээгээрээ эхилдэг һэн. Бууза — буряад эдеэнэй эгээл мэдээжэ эдеэн, хэршээтэй мяханһаа хэдэдэг. Энэ зутараан сай: һү, тоһо, гурилаар шанахадаа, шэмэтэй амтатай болодог.

Ямаршье буряад һайндэр тэрээнгүйгөөр дүүрэхэгүй. Энэ хадаа буряад арадай эгээл урданай дүхэриг хатар ёохор гээшэ. Мэдээжэ этнограф Матвей Хангалов иигэжэ бэшэһэн байна: ёохор зэгэтэ- аба агнууриһаа, сэрэгэй һорилгонуудһаа эхитэй. Мүнөө сагта ёохор Сагаалганда, Сурхарбаанда, түрэ хуримай үедэ, юрын лэ зон суглархадаа хатардаг. «Замдаада» ерэһэн аяншад дүхэриглэн ёохор хатаржа, баярлан һурадаг.

«Замдаа» зохёогшод иигэжэ хэлсэдэг: «Буряад-монголшууд ехэ бата бэхи, гүнзэгы нангин түүхэтэй. Иимэ һонирхолтой уг гарбалтай, Һайхан, онсо маягтай». Бидэ тэдэнтэй дүүрэн зүбшөөнэбди.

Красноярово тосхоной түүхэ атидарна

Красноярово тосхон хүрэтэр велосипедэй аяншалга болоно.

Красноярово хадаа баян түүхэтэй газар, байгаалиин үзэгдэлнүүд, hайхан гэрэл зурагуудые буулгахые уряална. «Аршаан» булагта зогсохобди, нютагай домогой ёhоор энэ булагай уhан үе мүсые аргалдаг, хүсэ шадал оруулдаг. Хүдөөгэй хизаар ороноо шэнжэлгын музей ошожо үзэхэбди. Тэндэ Александр Лавровска тухай, hүмэ hандаргаhан таряашан Сидор тухай шэдитэ хөөрөө шагнахат.

Нютагай нуурта Красняркын зүгhөө дүтэлхэбди. Удын (Пикнигэй) үедэ зөөхэй, гэртээ хэhэн хилээмэ, ургамалhаа хэhэн сай, hү амталхат. Гэрэл зураг буулгагша сэдьхэл хүдэлгэмэ дүрэ зурагуудые буулгахат.

Красноярово нютаг карта дээрэ гансал точко бэшэ, харин уласай түүхын нэгэн хэhэг болоно. Мүн романтигуудай болон дуратайшуулда манай велосипеднэ аяншалга «Арюун сэдьхэлэй доhолгооной» зугаа наадан болоно.

- Тур «Сэдьхэлтэй» аяншалга (7 хүнhөө бүридэhэн бүлэг өөрынгөө велосипед абажа ерэхэ).
- Тур «Романтическа» аяншалга — гэрэл зураг буулгагшантай, hайхан пикник, сюпризтэй.
- Тур «Премиум» аяншалга — трансфер, велосипед, гэрэл буулгагшантай фотозураг хэлгэ, наранай орохо сагта фуршет үйлэдхэлгэ.

Красноярово нютагай шэнжэлгын музей анхан 1903 ондо Загузин наймаашанай үгэhэн мүнгөөр баригдаhан приходской hургуулиин байшан соо байрлана гээд тэмдэглэлтэй. Нютагай ажаhуугшадай hунгагдаhан түлөөлэгшэдэй оролдолгоор, шэнжэлэгшэ А.А. Кокорина, мүн Ивалгын хүдөө hууринай захиргаанай зүгhөө энэ байшанда шэнэ амидарал үгтэбэ.

Түнөө үедэ Ивалгын аймаг ямар түрүүдтэй байнаб?

Ивалгын аймаг нээрээшье Байгал далайн нарата республикын арад зоной сэсэн мэргэн жаса гээшэ. Ивалгын дасан, оршон тойрон байһан гоё һайхан байгаалиин талмай хоёр нюдөөрөө харахаяа һүргэлэн арад зон ерэдэг.

Соёлой, хүндэмүүшэдэй, хүдөөгэй аяншалгын һалбариин мэргэжэлтэдэй зохёоһон маршрудуудай ашаар, манай айлшад, наринаар шэлэгдэһэн маршрудуудые эдлэжэ, бэрхэ гидүүдһээ болон һүзэг этигэлэй хүтэлбэрилэгшэдһээ гүнзэгы ойлгосо абадаг.

Харин гол дүрэнүүд нютагай ажаһуугшадай арад зон, ёһо заншалнуудые сахигшад, тэдэнэй ашаар эдэ газарнууд амидаржа, амисхалжа, үнэн зүб байдалаа сахижа байдаг.

Эгээл һайн дурасхаалай зүйл Ивалгын шэхэр

«Новостила» жэмэсэй пастила — амтатай, элүүр энхэдэ бэедэ туһатай, Улаан-Удэ хотын түбтэ оршодог «Номад шоп» биотехнолог, Зүүн Сибириин гүрэнэй технологическа ехэ һургуулиин дүүргэгшэ Алёна Новокрещенных бүтээгээ. Өөрынгөө һалбарида үнэн сэхэ мэргэжэлтэн хадаа Алёна биологическа үйлэ ябасануудай нюусануудые гүнзэгыгөөр ойлгодог.

Жэмэсэй пастила гайхалтай! Тэрэ ямаршье үнгэ, консервант, химиин бодосууд ороногүй.

Алёна Новокрещенных амжалтатай түүхэ ниигэмэй хэлсээнһээ эхилээ. Хэрэгтэй хэрэгсэлнүүдые худалдажа абаад, аажамаар үйлэдбэриеэ эхилээ. Аэропорт тэрэнэй жэмэстэ эдеэнэй гол дэлгүүр болоһон байна. Монголой хэдэн дэлгүүрнүүд тэрэнэй бүтээлнүүдые тэсэнгүй хүлеэжэ байна.

Алёна өөрөө байгаалитай гүнзэгы холбоотой, тиимэһээ өөрыгөө «тайгын хүнби» гэжэ нэрлэдэг. Алирһан тэрэнэй эгээл дуратай жэмэс юм. Тэрээнһээ гадна бүридэлдэ вишня, шасаргана, үхэр нюдэн, малина, алирһан гол эдеэн алим оролсожо, амтатай пастила болодог. Юһэн гайхалтай амтануудай һайхан үнэр мастерской соонь анхилдаг!

Илья Краснопеев «Агролидер 2025» гэһэн уласай шагналда хүртэбэ

Ивалгын аймагай Илья Краснопеевэй ажахы «Агролидер 2025» гэһэн Үндэһэтэнэй шагналнуудта «Эрхим бага олзын хэрэг эрхилэлгэ» гэһэн шэглэлээр олониитын дуугаар илажа гараа.

Республикын хэблэлэй болон Ильягай өөрөө тэмдэглэһээр, Ивалга нютагайхидайнгаа болон Буряадай ажаһуугшадай дэмжэлгын ашаар энэ илалта туйлагдаа.

«Бидэ рейтингые хоёр дахин эрьюулээбди - тэдэ тиимэ юумэн болохо гэжэ этигээгүй гэжэ би һананаб - тиигээд һүүлдэнь би уласай «Оросой агро-ударидагшад» гэһэн шагналда хүртөөб. 1000 дуунай илгаа байгаа. Һанаад үзыт даа: Ород гүрэндэ ондоо хэншье тэрэ тоонуудта дүтэ хүрөөгүй!»

Илья тухай эгээл дулаахан үгэнүүд 2026 оной январиин 21–22-ой үдэрнүүдтэ Москвада «Агравия» үзэсхэлэнгэй хэмжээндэ үнгэргэгдэһэн шагнал барюулгын үедэ хэлэгдэһэн байна.

Илья гэр бүлэтэеэ Ивалгын хонхорто хүдөөгэй аяншалга хүгжөөхэ түсэбтэй, айлшадта бүхы талаараа дулаахан, сэдьхэлэй оршон байгуулха.

Хураmша – Зүрхэнэй дурасхаал

Эндэ, Хамар-Дабаан хадын хормойдо, үнэхөөрөө номин hайхан газар бии. Хурамша нютагай дунда hургуулиин дарга Филипп Иванович Илюшкин тухай дурсагдана. Хүн бүхэн тэрэниие үнэн сэхэ, энэрхы сэдьхэлтэй байhандань хүндэлдэг hэн.

Ирина Андреевна нүхэртэеэ нарин үхибүүдээ хүмүүжүүлээ.

Тэрэнэй басаган Татьяна Филипповна — баha багшанарай династиин гэшүүн — хоёр hайн хүбүүдтэй, аша зээнэртэй.

Саян хүнэй ами haha абардаг эмнэлгын мэргэжэлтэн юм. Тэрэ хоёр hайхан дангина басагадтай. Тэдэнэй бага хүбүүн Баир тусхай сэрэгэй операцида хабаадагша, байлдаанай самолёдуудые зahaбарилдаг инженер. Баирай өөрын хүбүүд эсэгынгээ мүр дахажа, авиацида алба хэхээеэ бэеэ зорюулhан байна.

Дэлхэйн һайханиие нээхэ

Сужын һургуули дүүргэһэн Ирина Бадмацыренова П.И. Чайковскиин нэрэмжэтэ урлалай колледждо 2-дохи курсада һурадаг. Залуу уран зураашан тойроод байһан дэлхэйн, хүнэй сэдьхэлэй һайханиие элирүүлдэг. Ирина 2023 ондо бүхы Ород гүрэнэй «Номой сан мэдэрэл» гэһэн мүрысөөндэ «Номой юртэмсэдэ шэнгээхэ газар — ба үшөө олон» гэһэн мэдүүлэлээрээ илажа гараа. Тэрэл жэлдэ тэрэнэй «Сансар манай!» МФТИгэй эмхидхэһэн «Гайхалтай сансар ба сансарын нээлтэнүүд» гэһэн уласхоорондын мүрысөөндэ илажа, диплом абаһан байна. Ирина 2024 ондо «Залуу» гэһэн мүнөө үеын урлалай түбтэ үнгэргэгдэһэн түрүүшын хубиин үзэсхэлтэ үндэр сэгнэлтэдэ хүртөө. Ринын бэлиг шадабариие Урда Солонгосой уран һайханай дуратайшуул Сеул хотын «Бонгсан» соёлой түбтэ болон Тэгу хотодо үнгэргэгдэһэн уласхоорондын үзэсхэлэндэ сэгнэһэн байна. Ирина Бадмацыренова 2025 оной Буряад Уласай бэлигтэй залуу зохёолшодой гүрэнэй стипендиин лауреат юм.

«Дуран»
Ирина Бадмацыреновагай зохёол

«Зунай үдэр»

Этнокафе «Сэлэнгэ» аптан болон заншалнуудай гайхатшагта бүтээлнүүд

Хониной дала дээрэ харалга

– «Сэлэнгэ» кафе онсо байшан буряад арадай эдеэ хоолоор хүнэй дура татадаг. Энэ этнокафе эдеэ хоолоороо суутай. Улаан-Удэ Якутск хотоһоо ябажа ябахадаа, нүхэдэй урилгаар гэнтэ «Сэлэнгэдэ» орожо ерээб. «Сэлэнгэ» кафе федеральна автозам дээрэ оршодог. Досоонь сэбэр һайхан байдалтай, ёһотойл ажалшад намайе гайхуулба. Эдеэ хоол миниий хүлеэһэнһээ үлүү аттатай байгаа. Би заатагүй дахин бусаха гэжэ шиидээб.

Николай Алексеев

– Эдеэлхэ газарта ехэ зайтай ехэ кафе. Тэндэ һайхан, зохид хүгжэм зэдэлнэ. Зохид менютэй һонирхолтой, эдеэ хоолынь аргагүй амтатай, сэнгэнь тааруу. Ехэ дурадханаб!

Максим Владимирович

– Би эндэ эгээл амтатай «Бууза» эдиһэн байнаб.

Анна

– Томо, үнэхөөрөө асари ехэ заалтай баярай хэмжээ ябуулгада эрхим газар байна. Сэлэнгын банкетнэ танхимда өөрын түрэ хуримаа үнгэргөөд, тэндэхи нүхэдэйнгөө, түрэлэйнгөө түрэ хуримда хэдэн дахин ябаһан байнаб. Тиигээд саг бүхэндэ бүхы юумэн гайхалтай гоё байгаа!

Андрей Сафронов

– Эндэхи ажалшадта ехэ баярые хүргэнэб, тэдэ бидэниие халуунаар угтаа. Һайн хандалга ба жэшээгүй амтатай эдеэ хоол! Гэр бүлэтэйгөө һайн саг үнгэргэхэ һайн газар.

Сергей Владимиров

Яндекс картануud дээрэ сэгнэлтэ https://ya.ru/search/?text=кафе+сэлэнгэ+улан-удэ+сотниково+телефон&.

Сэлэнгэ кафедэ хэдэн хооллохо газарнууд бии, тус бүри өөрын онсо маягтай. Залуу, эбтэй эетэй коллективэй эгээл дуратай ажалынь: айлшадые буряад арадай эдеэ хоолой баялигуудаар баясуулна, зүрхэ сэдьхэлээ зорюулна. Хүлһэлхэгүйбди, мүнөөдэр ерэжэ амталжа байгты!

Ивалгын аймагай топоним

- **Аршаан** (бур. - аршаан) - аргалха гү, али ашагта малтамалай аршаан.
- **Барун-Оронго** – Ивалгын аймагай тосхон (бур. - баруун , ба гидроним - Оронго).
- **Баян Тугад** – Ивалгын тосхоной дэргэдэхи хада гү, али гүбэ (нэрэнь бур. «баян» ба «тогот» - «павлин» гэһэн үгэһөө гараһан, үгышье һаа, тюр. хэлэнһээ «таг»-«хада» гэһэн үгэһөө абтаһан). Гэр бүлын жаргал сахидаг жалга сахюусан бурхан Эмнэг төөдэй (Бажуухнай басаган гэжэ баһа нэрлэдэг) нэрээр нэрлэгдэһэн хада Ивалга Төөдэй гэжэ нэрэтэй.
- **Билчир** - Гилбира мүрэнэй баруун һалаа — өөрөө Оронго голой зүүн һалаа Билчир хадаһаа доошоо шудхадаг (бур. «бэлшэр» - голнуудай уулзуур).
- **Дээдэ Ивалга** - Ивалга голой дээрэ оршодог тосхон (Ивалга, Доодо Ивалга хараха).
- **Вознесеновка** – тосхоной нэрэ Вознесение гэһэн шажанай һайндэр ба «-овка» гэһэн залгалтаһаа үндэһэлэгдэһэн байна.
- **Ганзурино** – тосхоной нэрэ Ганзур (Ганжур) гэһэн хүбиин нэрэһээ ба «-ино» залгалтаһаа, али Ганзурин гэжэ обогһоо гараһан.
- **Гильбира** — Сэлэнгэ мүрэнэй зүүн һалаа болохо Оронго мүрэнэй зүүн һалаа (энэ нэрэнь эвенк.«бира» гэһэн «гол» гэһэн удхатай үгэ оруулагдаһаниинь эли).
- **Гурульба** - Ивалгын аймагай тосхон; нэрэнь «гурил» гэһэн үгэһөө гараатай, юундэб гэхэдэ, XVIII-дахи зуун жэлдэ эндэ тээрэм байһан, тосхон өөрөө анхандаа Тайшихино гэжэ нэрэтэй байгаа. Нютагай баян «тайшаа» (ноён) эндэ Ехэ сайн харгыгаар ябаһан наймаашадта зочид буудалнуудые баряа.
- **Жаркова** - Сэлэнгэ мүрэнэй зүүн һалаа болоно, Ивалга мүрэнэй зүүн һалаа (Жарков гэһэн обогһоо ба «-а» залгалтаһаа нэрэнь гараһан).
- **Зүн-Оронго** -Ивалгын аймагай «улас»(тосхон) (бур. «зуун» - зүүн). Ивалга (Иволгинка) арадай этимологидо «элбэг» (элбэг, элбэг дэлбэг) гү, али «ябалга» (хүдэлөөн, ябалга, ябагаар ябалга) гэһэн удхатайгаар нэрэ үгтэнэ.
- **Калёново** - тосхоной нэрэ Кальёнов гэжэ фамили болон «-овка» гэһэн залгалтаһаа гараһан.
- **Кибалино** - тосхоной нэрэ Кибалин гэһэн обог гү, али хошоо нэрэ ба «-овка» залгалтаһаа гаралтай.
- **Ключи** - аргалха аршаанууд дээрэ оршодог һуурин.
- **Кокорино** - тосхоной нэрэ Кокорин гэжэ обог ба «-о» залгалтаһаа гараһан.
- **Колобки** - тосхоной нэрэ хошоо нэрэ дээрэ үндэһэлэгдэнхэй.
- **Красноярка** - Ивалга голой зүүн һалаа болохо, Халюута голой зүүн һалаа (газарай нэрэ «Красный Яр» гэһэн газар зүйн нэрэ томьёоһоо абтаһан, залгалтань «-ка»).
- **Доодо Ивалга** – Ивалга голой доодо талада оршодог тосхон.
- **Нурселени (Мухино)** — анхандаа Мухино тосхон Хяагтын замай 14–15 км тэмдэгтэ оршодог байгаа. 1950-1960-аад онуудта үгы болоһон. 1980-яад онуудаар тэндэ шэнэ һуури баригдажа эхилээ, энэнь Нурселени гэжэ нэрэтэй болоо - энэнь «нуурай һуури» гэһэн удхатай, юундэб гэхэдэ, нютагай намагуудые шүүхэһээ урид энэ газарта нуур байгаа.
- **Оронго** — Сэлэнгэ мүрэнэй зүүн һалаа, Хамар-Дабаан шэлэһээ урдадаг (бур. «оронго» — «антилопа» гэһэн үгэһөө гаралтай, али «орон» — «гэрэй буга» гэһэн эвенк элементтэй).
- **Сотниково** — тосхоной нэрэ «сотня» гэһэн хасагуудай сэрэгэй хэмжэлгэ дээрэ үндэһэлэгдэнхэй.
- **Сужа** — тосхоной нэрэ буряад нютаг хэлэнэй «сууха» гэһэн үгэһөө гараһан байжа болохо, «һууха» гү, али «ажаһууха» гэһэн удхатай.
- **Тапхар** – дүрбэлжэн шэнги дүрсэдэ адлирхуу газарта оршодог тосхон (бур. «табхар» гү, али «тэбхэр» гэһэн удхатай, «дүрбэлжэн» гү, али «дүрбэн үнсэгтэй» гэһэн удхатай гэжэ һанагдана).
- **Халюута** - Сэлэнгэ мүрэнэй зүүн горхон болохо Ивалга мүрэнэй зүүн горхон (буряад: «халюун» — «выдра» ба «-тай» залгалта).
- **Хойтобэс** - Ивалгын аймагай нютаг (бур. «хойто» - север, «бэс» -тело).
- **Хурамша** - Ивалгын аймагай тосхон (нэрэнь геноним дээрэ үндэһэлэгдэнхэй Хурамша).
- **Шалута** – Ивалгын аймагта оршодог тосхон (бур. шулуутай - каменистый).

Энэ жагсаалтые «Географические названия Республики Бурятии: Топонимическая словарь» гэһэн ном дээрэ үндэһэлжэ зохёогдоо / И. А. Дамбуев, Ю. Ф. Манжуева, ба А. В. Ринчинова. — Улаан-Удэ: ВСГАКИ-гай хэблэлэй ба хэблэлэй комплекс, 2006. — 241 н.

Хэрэглэгдэһэн материалнууд: Москвагай Кремлиин музейнүүдэй захиргаан, «Чингис хаанай ставка» Экотрейл команда, Ивалгын аймагай муниципальна байгууламжын захиргаан, Ивалгын аймагай «Соёл болон аяншалга хүгжөөлгын түб» гэһэн муниципальна автономно эмхи, Ивалгын хүдөө һууринай захиргаан, «Хүрдэ» Аяншалгын мэдээсэлэй түб, даяанай комплекс, «Сваямбуу субарга», Ивалгын аймагай А.Д. Бадаевай нэрэмжэтэ һуурин хоорондын түбэй номой сан, Даши-Нима Дугарович Дугаровай нэрэмжэтэ Забайкалиин арадуудай заншалта уран урлалай коллеж,

Буряад Уласай экстремальна спортын болон аяншалгын «Байгалай экстрим» федераци; «Байгал» ба «Хүрдэ» аяншалгын мэдээсэлэй түбүүд, Ивалгын аймагай захиргаанай соёлой таһаг; Байгал шадарай үндэһэн арадуудай соёлой түб, «Эндемик» ба «Сэлэнгэ» кафе.

Будаева Нансалма - Гурульбын дунда һургуулиин 11-дэхи классай һурагша, буряад хэлэнэй багша Арюна Бадмажаповагай хүтэлбэри доро «Дуун соо амидарһан жаргалтай ажабайдал: Алексей Бадаевай дуунууд» гэһэн ажалһаа материалнууд хэрэглэгдээ.

Заабариин номой концепци зохёогшо: Дора Хамаганова.

Буряад хэлэн дээрэ оршуулга: Цэнгэ Ринчинов, Янжима Очирова.

Дизайн и вёрстка: Аркадий Батомункуев

Гэрэл зураглал: Аркадий Зарубин, Денис Слепцов, Алексей Сватов, Оксана Климова, Светлана Целовальникова болон бусад.

Зүбшэлэгшэд:

Москвагай Кремлиин музейнүүдэй хэблэлэй албанай хүтэлбэриләгшэ Елена Костюкова (kremlin.ru).

Наталья Шин, Ивалгын аймагай Соёл болон аяншалга хүгжөөлгын түбэй дарга .

Светлана Донирова, сэтгүүлшэн.

Мэдэгма Буданимаева, Ивалгын дасанай айлшадаар харилсаха талаар мэргэжэлтэн.

Анита Ванданова, Хүрдэ аяншалгын мэдээсэлэй түбэй дарга.

Серафима Очирова, сэтгүүлшэн.

Алла Намсараева, Ивалгын дасанай «Хамбын хүрээ» гэһэн хэблэлэй албанай хүтэлбэриләгшэн, Алла Намсараева, Ивалгын дасанай «Хамбын хүрээ» гэһэн хэблэлэй албанай хүтэлбэриләгшэн, Арюна Цыденова, Ивалгын аймагай түбшүүлһэн номой сангай системын дарга.

Елена Ширибон, маркетолог.

Эрдэни Дымчиков, генеральный директор ООО «БайкалБуддаТур».

Альбина Андреева, сэтгүүлшэн.

Эмхидхэлэй дэмжэлгэдэ һайниие хүсэнэбди энэ хэблэлдэ хабаадаһанда, Буряад Уласай Соёлой яаман, Буряад Уласай Үндэһэтэнэй номой сан, бүгэдэ Найрамдаха Уласай хэблэлэй байшан ба Press Pass холбооной агентствэдэ.

Ивалгын голһоо бэлэгүүд:

«Новостила» жэмэстэ бэлэг сэлэгүүд – Тел. 89644065119.

Этническэ гоёолто АНО «Дарханы Бурятии» – Тел. 8 914 983 77 86.

Ивалгын дасанай аяншалгын гид-экскурсоводууд — ivolgdatsan.ru хаягаар.

Гид-экскурсовод Татьяна Токтохоева 8 9085901977.

Гид-экскурсовод Василий Аюров 8 914 833 18 87.

Илья Краснопеев 8 968 856 61 02, Красноярово.

Ивалгын аймагай зочод буудалнууд, эдеэ хоолой газарнууд, үйлэшэлгын газарнууд тухай мэдээсэл ivolga-online.ru болон baikaltravel.ru сайтнууд дээрэ, мүн 2GIS, Яндекс болон бусад бэдэрэлгын системэнүүдһээ олохо аргатайт.

Ивалгын дасанай ажаябуулга болон «хуралнуудай» болзор тухай мэдээсэл ivolgdatsan.ru гэһэн сайт дээрэ абажа болоно.

Хүтэлбэридэ оруулагдаһан картануud болон зураглалгын материалнууд гансал мэдээсэлэй зорилгоор хэрэглэгдэдэг. Олзын хэрэг эрхилэлгын тараалгада зорюулагдаһан бэшэ.

Чингис хаанай гүрэнэй карта зохёогшо Юрий Тумковский

egov-buryatia.ru/minkult

ivolga-online.ru

baikaltravel.ru

Ивалгын гол айлшаар ерэхыетнай уринабди, дахинаа уулзаатараа баяртай!

Буряад арадай эдеэнэй кафе

"СЭЛЭНГЭ"

Гурбан hэеы гэр - гурбан түүхэ

Нэгэтэ Байгалай hамган Сэлэнгэ зүүдэлбэ: одо мүшэдтэй доро гурбан hэеы гэр хараба. Торгон hэеы гэр соонь энеэдэн ба үреэлнүүд дуулдаба. Hоohон hэеы гэр соонь гал дээрэ шүлэн бусалжа байба. Модон hэеы гэр соонь морин-хуурай аялга зэдэлжэ, үбгэд хүгшэд үльгэр хөөрэлдэжэ байба.

«Аянша хүнэй эдихэ хоол, шадалаа hэргылгэхэ, элинсэг хулинсагуудайнгаа дурасхаал олохо газар байхань болтогой», — гэжэ Сэлэнгэ хэлэбэ.

